

قورئان و زانستی سهرنام

مندی اقرئ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

نوسینی

د. مؤریس بوکای

وهرگیرانی له ئینگلیزیه وه

بوخاری عبدالله قهسری

نالی یوسف خهتهیی

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النِّقَافِي)

پدای دانلود کتابهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا النفاقی)

بۆدابهزاندنێ جۆرهها کتیب: سهردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النِّقَافِي)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للکتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

قورئانو
زانستی سهرددهم

قورپئان و زانستی سەردەم	ناوی کتیی ب:
د. مۆریس بۆکای	نووسینی
د. بیلال فلیپس (باوکی ئامینه)	پیداچووئەوی:
بوخاری عبدالله قەسری، نالی یوسف خەتەیی	وەرگیپرانسی:
کۆمپیوتەر (محمد علی)	نەخشەسازی ناوئەوی:
یەکەم، ۲۰۱۲ ز	نۆرە و سالی چاپ:
(۱۵۷۸) ی سالی (۲۰۱۱) ی پیدراوئە.	ژمارە ی سپاردن:

قورئان و زانستى سەردەم

نوسىنى

د. مۇرىس بۆكەي

مەرگىرانى ئە ئىنگىلىزىيە

بوخارى عبداللە قەسرى

نالى يوسف خەتەيى

پیشەکیی وەرگیران

به ناوی خوای به خشنده و میهره بان

له سه رده می نه مپوڤدا، ژیارو بزافه شارستانییه کان له ژێر کاریگری بزۆینه ری زانستدا گه شه ده کەن و به هۆیه وه له زینده گی و جو له ی به رده وام دان. نه ک هر نه وه ش، بگره هر کایه یه کی مرۆیی نه گەر مۆرکیکی زانستی و پاشخانێکی نه کادیمی له پال نه بیته، هرگیز پوهو هه وراز په ره ناسینی و هر زوو ده پوکیته وه. هر له ژێر نه م کاریگریه و به هۆی فاکتاره جیهانگیریه کانی نه م سه رده مه، زانست جیپه نجه یه کی به رچاوی له بزوتنی ژیا نی نه ته وه کانی سه ر گۆی زه مین دا هه یه و، په وتی کتیرکیانی ه ی ژیا رییان وه پیش ده خات.

له پال نه مه دا...، ئاین به درێژایی میژووی ژیا نی مرۆفایه تی بزۆینه ریکی سه ره کی زۆریه ی په وته ژیا ری و نه ته وه بییه کانی گه لانی جیهان بووه و، شکل و شیوه ی ژیا ن و هه لسوکه وتی مرۆفه کانی نه خشان دووه، هه روه کو دکتۆر هیئری برگسون ده لێ:

(کۆمه‌لی مړوئی به‌بی زانست و هونه‌رو فله‌سه‌فه ژیاون و ده‌ژین، به‌لام هه‌رگیز هیچ گروپ و کۆمه‌لیک به‌بی بوونی ئاین نه‌ژیاوه).

له‌سه‌ر بنه‌مای نهم دوو پتوه‌ره، زاناو بیرمه‌نده ژیره‌کان هه‌ولیانداوه ئه‌و پتکه‌وه سازان و هاوړتیک بوونه‌ی که هه‌یه له‌نیوان (ئاین و زانست) دا، وه‌کو دووانه، به‌شیتوه‌یه‌کی بابه‌تیانه‌و لۆژیکیانه بخه‌نه‌پوو، ئه‌مه‌ش بۆ به‌رپه‌چدانه‌وه‌ی ئه‌و بانگه‌شه‌ بی بنه‌مایانه‌ی که به‌م دوایانه بۆ دورخستنه‌وه‌ی ئاین و زانست له‌یه‌کتری له‌ ئارادا بوون.

یه‌کی له‌وه‌وله‌ ژیرانه، نهم کتیبه‌ ناوازه‌ی به‌رده‌سته‌ که بۆ سه‌ر چه‌ندین زمانی دنیا وه‌رگیردراوه، سوپاس بۆ خوای کارزان توانیمان دوا‌ی هه‌ول و کۆششیک‌ی زۆر بۆ سه‌ر زمانی کوردیش وه‌ریبگیرین. نهم کتیبه‌ بریتیه‌ له‌ سیمیناریکی پروفیسۆر دکتۆر مۆریس بۆکای، که سه‌ره‌تا له‌ (فه‌ره‌نسا) و دواتر له‌ (په‌یمانگای کۆمۆنۆلیس) له‌ شاری له‌نده‌ن پیشکەشی کردووه‌و، پاشان به‌ زمانی ئینگلیزی له‌ ژیر ناوی Quran and Modern Scienc واته‌ (قورئان و زانستی هاوچرخ) چاپ و بلاو کرایه‌وه. له‌م کتیبه‌دا

بوکای باسی چند ئاماژه‌یه‌کی زانستی ده‌کات له قورئانی پیروژداو له‌گه‌ل زانستی هاوچرخ به‌راوردیان ده‌کات، هه‌روه‌ها باسی گێرانه‌وه‌کانی قورئان و ته‌ورات ده‌کات بو هه‌ندی پودای میژوویی و ئه‌م گێرانه‌وانه‌ش له ژیر پۆشنایی زانستی میژوودا هه‌لده‌سه‌نگینی و به شیوه‌یه‌کی باب‌ه‌تیانه ده‌یانخاته پوو. ئه‌م پاستییانه‌ش له‌م سه‌رده‌مه‌دا به گه‌واهیی گه‌وره زانایان، به دیوێکی تری ئیجازی قورئان ده‌خه‌ملینریت.

له‌پاستیدا، زانستی ئیجازی قورئان دوا‌ی ئه‌وه په‌یدا بوو کاتی هه‌ندی له‌و موسولمانانه‌ی که سه‌ره‌پای ئاگاداریان له ده‌قه‌کانی قورئان و سوننه‌ت، هه‌لسان به خویندن و لی‌کۆلینه‌وه‌ی زانسته سروشته‌کان و تاقیکارییه‌کان، به‌مه‌ش زۆر که‌له زانای موسولمان هه‌لکه‌وتن. ئه‌م زانایانه توانیان پێکه‌وه‌سازانیکی سه‌رسوپه‌ینه‌ر له نیوان پاستیه زانسته‌کان و ئه‌و ده‌قانه‌ی قورئانی پیروژ بدۆزنه‌وه که ئاماژه‌یه‌کی زانستی به‌خۆوه هه‌لده‌گرن. دوا‌ی ئه‌وه زۆرێک له زانا بی‌باوه‌په‌کانی خۆرئاواش هه‌لسان به لی‌کۆلینه‌وه له قورئانی پیروژ و به‌راورد کردنی له‌گه‌ل زانستی هاوچرخ، جا چ بو

مه به سستی پۆژمه لاتناسی بویی یان به هۆی حەزی فیئرخوازییان، یانیش به هۆی ئەوهی که گوئیستی یهکی له و راستیانهی قورئانی پیرۆز بووین و پێیه وه کاریگەر بووین. زۆریه ی ئەو زانایانهش موسولمان بوونی خۆیان راگه یاندووه.

بێگومان ئیمه وهك موسولمان، قورئانی پیرۆز و ئەو دهقانهی که تێیدان به راستیهکی رهها ده زانین، ئەو ناماژه زانستیانهش که تێیدان بۆ دلتیا بوونی دلئی ئیماندارانه و به رهنگاریهکی بی وه لامیشه بۆ ئەوانه ی لافی سهرداری زانست لێده ده ن به لام نکولی له راستیتی قورئان ده که ن، ئەمانه و چه ندین مه به سستی تریش هەن که خوی گه وه پێیان ناگاداره.

له وه رگێرانی ئەم کتێبه دا، هه ولمانداوه به شیوه یهکی ئاسان و پوختو، به زمانیکی رهوان و دوور له چه مکه قورسه کان، ئەم شاکاره ی نووسه ر بۆ زمانی کوردی وه ریگێرین، ئەو نایه تانه شی که ناماژه ی پێداون راهی کوردیمان له په راویژدا بۆ نوسیوه و بۆ ئەم مه به سته ش سوودمان له ته فسیری "ئاسان" وه رگرتووه. هه روه ها له په راویژدا ئەو زانیاری و پونکردنه وانمان زیاد کردووه که خوینەر

بۆ حاڵی بوونی دەقەكە پێویستی پێیهتی، وشەى (وەرگێر) یشمان
کردۆتە هیما بۆ جیاکردنەوهی له وتەکانی نوسەر.

ئیدی ئومێدەوارین كە وەرگێرانی ئەم كتێبه خزمەتێكى بچوك به
تێگەیشتنی سەردەمیانهی قورئان بكات له كۆمه‌لگای كوردی و،
له‌سه‌رووی هەموشیه‌وه پەزنامه‌ندی خۆی مه‌زن وه‌ده‌ست به‌ئین.

وەرگێرێان

بوخاری و نالی

٢٠١٢/٩/١، هەولێر

مۆرىس بۆكاي

زاناي فەرهەنسى (مۆرىس بۆكاي) لە ۱۹ى تەموزى سالى ۱۹۲۰ز (پۆنت لو فئىك) لە فەرهەنسا لە دايك بووه. سەرەتا لە قوتابخانە مەسىحىيە كاسۆلىكيەكاندا خوێندويهتى و پاشان چووته پاريس و لە زانكۆي پاريس لە كۆلێژي "لي كۆل دو ميديسين" دەستی بە خوێندنی زانستی پزیشکی کردووه. لە سالی ۱۹۴۵ز وهك پەسپۆرىكى تازەي گەدو پيخۆلە لە كلينيكى زانكۆ دەستی بە كارکردن کردووه. لە نيوان ساله كاني ۱۹۴۵ز تاوهكو ۱۹۸۲ بە كاري پزیشكیهوه سەرقال بووه و لە ماوهیەدا دكتورى خانەوادەي شا فەيصەل بووه لە سعودیهو، یه كێكيش بووه لە دكتورەكاني خانەوادەي ئەنوهەر ساداتی سه رۆكي ئەوسای میسر.

بۆكاي هەميشه پشتی بە زانیاریه چرو پره كەي دەبەست لە دەقه ئینجیلیه كان و ههروهها ههزێكي لە ئەندازه به دهريشی هه بوو بۆ میسرپناسی (Egyptology)، ئەوه بوو په یوه ندى به پيخراوی فەرهەنسى میسرپناسی کرد (ئەم پيخراوه لە سالی ۱۹۲۳ى زایینی لە پاريس دامه زراوه)، که له ویدا فییری زمانی هیرۆگلیفی بوو، ئەمانه دوو فاکتەری سەرەکی بوون بۆ ئەو پوداوهی که بووه هۆی گۆرانی سەرپای ژيانى. بۆكاي لە سالی ۱۹۶۹ په یوه ندى به زانكۆي

سۆربۆنەوێ کرد و لە کۆلیژی زمانە خۆرەلاتیەکان دەستی بە خویندنی زمانی عەرەبی کرد، ئەمەش دوای ئەوەی هەستی بە و پاستیە کرد کە بۆ ئەوەی بتوانی لیکۆلینەوێ لە قورئان بکات پێویستە زمانی عەرەبی بە باشی فێرییت، ئەوەبوو لە ساڵی ۱۹۷۲ی زایینی خویندنی زمانی عەرەبی تەواو کرد و بە ئاستیکی بەرز فێری عەرەبی بوو. دوای ئەوەی بۆکای پەیی بە بوونی پاستیتی و پەسەنایەتی قورئانی پێرۆز برد، ئیتر لە نیوێ یەکەمی هەشتاکان بە دواوێ زیاتر خەریکی لیکۆلینەوێ بوو لە قورئانی پێرۆز و بەراوردکردنی بە زانستی هاوچەرخ، ئەوەبوو لە ساڵی ۱۹۸۲ زایینی دەرگای نۆرینگەکەیی داخست و خۆی بۆ لیکۆلینەوێ تەرخانکرد. مۆریس بۆکای لە ۱۷ ی شوپاتی ساڵی ۱۹۹۸دا کۆچی دوايي کرد و بە ئاخیر خێریه و بەرەو لای خوای گەرە گەرپایه وێ.

* ئەو خەلاتانەیی کە دکتور مۆریس بۆکای بە دەستی هیناون:

۱- لە ساڵی ۱۹۹۸ خەلاتی مێژوو لە ئەکادیمیای فەرەنسی.

۲- خەلاتی ئەکادیمیای نیشتمانی پزیشکی فەرەنسی.

به رهه مه گانی موریس بوکای:

۱- *La Bible, le Coran et la Science Les Écritures Saintes examinées à la lumière des connaissances modernes*, ۱۹۷۶ (کتیبی پیروندو

قورئان و زانست ... لیگزینه وه له دهقه پیرونده کان له ژیر
پوشنایی زانستدا)

۲- *Mummies of the Pharaohs* (مومیایکانی فیرعه ونه کان)
St. Martin's Press, ۱۹۹۰-

۳- *The Quran and modern science* (قورئان و
زانستی هاوچرخ)

۴- *What is the Origin of Man?* ۲۰۰۵ (بنچینه ی
مرؤف چیه؟)

۵- *Moise et Pharaon ; Les Hébreux en Egypte* ۱۹۹۵ (موساو
فیرعه ون، عیبرانیه گانی میسی)

۶- *Réflexions sur le Coran* ۱۹۸۹ (پرازه کان له باره ی قورئان).

له وته کانی مۆریس بۆکای:

۱- "هه رگیز ده رکم به پیککه وتن و پیکه وه سازانی ئابین و زانست نه کردبوو، تا ئه و کاته ی دهستم کرد به لیگۆلینه وه له قورئانی پیروژ. له ئیسلامدا ئابین و زانست وه ک دوو برای جمک وان، چونکه قورئانی پیروژ و فه رمایشته کانی پیغه مبه ر (درودی خوای له سه ر بی) فه رمان ده دن به هه موو موسولمانان که داوای زانست بکه ن. بیگومان هه موو ئه و ده سته که وته گه ورنه ی شارستانی ته ی ئیسلامی بۆ پابه ند بوونی موسولمانان ده گه پێته وه به و شتانه ی که له سه ریان پیویست کراوه."

۲- "یه که م شت که مرۆڤ توشی سه رسوپمان ده کات کاتی که به که م جار پوبه پوی قورئان ده بیته وه بوونی ئه و هه موو زانیاریه زۆر و زه وه نده زانستیانه یه که هه موویان به پێی زانستی تاقیکاری نه مرۆ پاست و دروستن، له کاتی که ئه و ته و پاته ی ئیستا له به ر ده ستدایه، هه له ی زانستی گه وره ی تیدا به دی ده کریت."

۳- "ئه گه ر نوسه ری قورئان مرۆڤ بوایه چۆن توانیویه تی له سه ده ی حه وته م پاستی زانستی وا بنوسی، که به هیه چ شیوه یه ک ناچنه وه سه ر ئه و زانیاریه هه لانه ی ئه و کاته باوو بوون."

مسولمان بوونی موريس بۆكاي

فهره نسا به كيكه له وولاتانهی كه زۆرترين گرنگی به بواری شوینه وارناسی ده دات له له سه ر ئاستی جيهان. دواى ده ست به كار بوونی (فرانسۆ ميتران) وهك سه رۆكى فهره نسا به شيوه به كى ره سمى له سالى ۱۹۸۱ ز داواى له ولاتى ميسر كرد كه تهر مى فيرعون بنيرنه فهره نسا بۆ ئه وهى شيكر دنه وه و ليكۆلینه وهى شوينه وارناسی و زانستى له سه ر بكن. ئه وه بوو تهر مى فيرعون به فپۆكه يهك نيردرايه فهره نساو له كاتى كه يشتنى دا سه رۆكى ولات و وه زيره كان و گه وه به رپر سه كان له فپۆكه خانه ئاماده بوون و پيشوازيه كى شاهانه يان له فيرعون كرد، وهك بلىي فيرعون هيشتا له زياندايه!. دواى پيشوازي لى كردنى له فپۆكه خانه، به و په رى پيزگرتنه وه نارديانه سه نته رى شوينه وارناسى فهره نسى، تاوه كو گه وه ترين زانا يانى بواری شوينه وارناسى و زانا ترين پزيشكاني بواری نه شته رگه رى و توپكارى ليكۆلینه وهى له سه ر بكن. سه رۆكى ده ستى ليكۆلینه وه كه و به رپر سى به كه مى ليكۆلینه وه له تهر مى فيرعون پروفيسور دكتور موريس بۆكاي بوو. له كاتى كدا ليكۆله ره وه كان خه ريكي ريكخسته نه وه و چاكر دنه وهى مؤميا كه بوون، كه چى سه رۆكه كه يان

(د. مۆریس بۆکای) بە شتیکی ترهوه سه رقالم بوو! ئه ویش ئه وه بوو که ئایا ئه و پاشایه به چی مردوه؟ ئه وه بوو له درهنگانیکی شه ودا نه نجامه کۆتاییه کان ده رکه وتن.

ئه نجامه که وای ده رخست که هۆکاری مردنی ئه م فیرعه ونه بریتیه له نقومبوونی له ئاودا، دیارترین به لگه ش له سه ر ئه مه بریتی بوو له بوونی خوئی له ناو ته رمه که یدا. به لام مۆریس بۆکای زیاتر سه رسام بوو کاتی بیری له وه کرده وه که ئایا هۆکاری ئه وه چیه که له ناو ئه وه موو ته رمه مۆمیا کراوانه دا ئه م ته رمه ئاوا به سه لامه تی ماوه ته وه له کاتی کدا ئه مه یان له ئاودا خنکاوه و له ده ریا ده رهینراوه ئینجا مۆمیا کراوه. مۆریس بۆکای سه رقالمی ئاماده کردنی راپۆرتی کۆتایی بوو که پیتی وابوو شتیکی نویتی دۆزیوه ته وه، ئه ویش بریتیبو له وه ی که فیرعه ون له ئاودا نقوم بووه و دواتر یه کسه ر ده رهینراوه و مۆمیا کراوه. له م سه رو به نده دا یه کێک به گوئییدا چرپاند و پیتی گوت که په له نه کات له راپۆرته که ی، چونکه موسولمانه کانیش باسی نقوم بوون و به سه لامه تی مانه وه ی ئه م لاشه یه ده که ن. به لام مۆریس بۆکای ئه م هه واله ی زۆر به توندی په ت کرده وه، گوتی زانیاریه کی وا ته نها

له رېځکای زانستی نوپوه د درده که وئ، ئه ویش به هوی لیکدانه وه
 کۆمپيوته ربه ورده کان. به لام هاوړیکه ی پېی راگه یاند که ئه
 قورئانه ی موسولمانان بړویان پېیه تی چیرۆکی نقومبونی ئه م
 فیرعه ونه ده گېرېته وه و ئاماژه ش به هېشتنه وه ی تهرمه که ی ده کات
 به سه لامه تی. مۆریس بۆکای به مه زۆر سه رسام بوو، له خوی
 پرسى، ئایا چۆن ده کړئ قورئانیک که زیاتر له هزار و چوارسه د
 سال ته مه نیه تی باسی ئه م راستیه بکات که چی تا سالی ۱۸۹۸
 زایینی هیچ که سیک به م تهرمه ی نه ده زانی؟، به لکو تا ئه م پۆزانه ی
 دواىی که س نه یده زانی (مؤمیا) بوونیشی هیه؟.

مۆریس بۆکای به و پېری سه رسامیه وه له به رده م تهرمه که
 دانیشت و هر بیری له و قسه یه ی هاوړیکه ی ده کړده وه که قورئان
 باسی مانه وه ی ئه و تهرمه ده کات به سه لامه تی، ئه مه له کاتیکدا
 که ئه گه رچی ئینجیلی و لوقا و مه تتا باسی ئه وه ده که ن که
 فیرعه ون له کاتی به دواکه وتنی موسا (درودی خوی له سه ربی) له
 ئاودا نقوم بووه، به لام هیچ ئاماژه به چاره نویسی تهرمه که ناکه ن.
 به سه رسورمانیه وه له خوی ده پرسى ئایا ده گونجی ئه م مؤمیا یه ی

به رده مم ئه و فیرعه ونه بی که دواى موسا (درودى خواى له سه ربی) که وتووہ؟ ئایا ده گونجی موحه ممد (درودى خواى له سه ربی) پیش هزار سال ئه مه ی زانیبی، که چی من تازه بؤم دهرده که وی؟!

ئو شه وه مؤریس بؤکای نه یتوانی بخره وی، داواى کرد که ته وپراتی بؤ بیئن. دهستی کرد به خویندنه وه ی سفری دهرچوون (Exodus): "ئاوه که گه رایه وه، سوار و عاره بانه و هموو ئه و سوپایه ی فیرعه ونی داپوشی که به دواى موسادا چوونه ناو دهریاو، ته نانهت یه ک که سیشیان لی دهرنه چوو"، دواى خویندنه وه ی ته وپراتیش مؤریس بؤکای هر به سه رسامی مایه وه چونکه، له ویشدا مانه وه ی تهرمی فیرعه ون به سه لامه تی، باسی نه کرابوو.

فهره نسا دواى نه وه ی که گوايه لی کۆلینه وه ی ته وای له سه ر ئه و تهرمه و له سه ر مؤمیا که ی کردووہ تهرمه که ی به به رگیکی شوشه ی کرانبه ها داپوشی و، به فهرمی نارديه وه میسر. به لام مؤریس بؤکای نه بریاری کۆتایی داو نه بیر و خه یالیشی ئاسوده بوو. دواتر خۆی کۆکرده وه و به ره و ولاتی سعودیه به ریکه وت تاوه کو به شداری کۆنگره یه ک بکات که پزیشکه موسولمانه کانی بواری توپکاری تئیدا

به شدار بوون. نه وه بوو هر که دهستی به قسه کردن کردو نه و شتهی خسته پرو که دۆزیویه تیه وه له باره ی نقومبوونی فیرعه ون له ئاوداو مؤمیاکردنی، دکتوریکی موسولمان هه لسا یه وه و قورئانی پیروزی کرده وه و دهستی کرد به خویندنه وه ی و ته گانی خوی گه وه (سبحانه و تعالی) ﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ﴾ ﴿یونس: ۹۲﴾. نه م ئایه ته پیروزه زۆر به توندی کاری تیکرد، به شیوه یه ک که به هه موو توانای خوی وتی: "نه وه من هاتمه ناو ئیسلام و بپرواشم به م قورئانه هیتنا".

دوای نه وه، مؤریس بۆکای گه رایه وه فه ره نسا به لام به پویه کی تر، به بیرو باوه پیکتی تر و به دلئیکی تر و، یه کسه ر دهستی کرد به لیکنۆینه وه له قورئان و کتیبی پیروزه له ژیر پۆشنایی زانست

---

۱ ﴿نه مرق ئیتر لاشه ی تو پزگار ده که یین تا ببیته موعجیزه و په ندو نامۆزگاری بۆ نه وانه ی دوای تو دین (دیاره خوی گه وه پاراستویه تی له وه ی که ماسی بیخوات، شه پۆلی ده ریا گه یانده ی که نار، تا نه وانه ی که به خویان ده زانی به چاوی خویان ببینن که فیرعه ون ناده میزادیکه وه ک نه و خه لکو ببیته په ند، بۆ هه موو پاشاو زۆرداره گانی سه ر زه وی که نه وه سه ره نجامی مسۆگه ری هه موویانه)، به لام به پراستی زۆربه ی خه لکی له ئایه ت و موعجیزه گانی ئیمه غافل و بی ناگان﴾.

بۆئەو هی ئەگەر هەر تیکگیرانیک یان نەگونجانیک یان هەماهەنگیە کە هەبێ لە نیوان ئەم دەقە ئایینیانە و زانستی هاوچرخ بیدۆزیتە وە .

یەکیک لە بەرھەمەکانی بۆکای بریتییە لە کتیبیک بە ناوی (کتیبی پیروۆز قورئان و زانست ... لیکۆلینە وە لە دەقە پیروۆزەکان لە ژێر پۆشنایی زانست) کە بریتییە لە ئەنجامی ئەو لیکۆلینە وانی لە ماوەی دە سال ئەنجامی دابوون. بەلام چ ئەنجامیک؟ ئەنجامیک کە بۆ خۆی و بۆ ھەموو مۆفایەتی دەرخت کە ئینجیل و تەورات ئەگەر ئاماژە بەکی زانستی یان میژویی تیدابی ئەوا کرچ و کالە و تەنانەت لەگەڵ ئەقلیشدا ناگونجی چ جای لە پوی زانستی وە لیکۆلینە بەدەینە وە، بەلکو تەنھا بریتییە لە خورافە و ئەو بیرو باوەرە کرچ و بی بنەمایانە کە لە سەدەکانی ناوەراستا لە ئەورە پادا باو بوون، ئەمەش ئەو دەسەلمینی کە ئەم کتیبانە لە لایەن مۆفە وە دەستکاری کران و پڕ کران لە قسە و گوفتاری بی بنچینە، لە بەرامبەریشدا، لەو ماوە دورو درێژە لیکۆلینە وەیدا مۆریس بۆکای نەیتوانی هیچ تیکگیرانیک بدۆزیتە وە لە نیوان زانست و قورئانی پیروۆز سەرەپای ئەو ھەموو ئاماژە زانستی و میژوییانە کە قورئان

له خۆی گرتوون. هەر مروفیک ئه و کتیبه بخوینیته وه که به ره می لیکۆله ره وه به کی زانایانه و بابه تیانه یه، ههست به گه وره یی ئه و قورئانه ده کات و سه ری له م پارچه موعجیزه یه سوپ ده مینئ. بینگومان ئه مه ش شتیکی ئاساییه چونکه قورئانی پیروز کتیب و فه رموده ی خوای گه وره یه (سبحانه و تعالی). مؤریس بۆکای ئه م کتیبه ی به زمانی فه رهنسی نوسیوه، به لام هەر له گه ل چاپکرانیدا به په رتوکخانه کانی جیهاندا بلابویه وه، بۆ زۆربه ی زمانه کانی ولاته ئیسلامیه کان وه رگێردرا له وانه عه ره بی و فارسی و ئیندۆنیسی و تورکی و ئۆردۆ و هیندی و مه لاوی، هه روه ها بۆ هه ندئ له زمانه پۆژئاوییه کانیش وه رگێردرا له وانه ئینگلیزی و نه لمانی و بۆسنی و هی تریش. ئه م کتیبه له چاپه کانی دواتر به سه دان هه زار دانه ی لی چاپکرا و به پۆژه لات و رۆژئاوادا بلاو بویه وه. نه گه رچی زۆر له زانا بی برواکان هه ولی وه لامدانه وه ی ئه و کتیبه یان دا به لام که س نه ی توانی شتیکی ئه وتۆ پێشکه ش بکات جگه له جه ده ل و قسه ی بی به لگه، ئه مه سه ره پای ئه وه ی که هه ندئ له و زانا بی باوه رانه له دوا ی خویندنه وه و لیکۆلینه وه له م کتیبه به مه به سته وه لامدانه وه ی و به درۆخسته نه وه ی، جگه

لهوهی که به هیچ شیوهیهک نه یانتوانی وهلامی بدهنهوه به لکو
نه وهنده پئی کاریگه ربوون که موسولمانبوونی خویان راگه یاند.

بۆكالىزم

ئەم زاراۋەيە لە لاين ئەكادىمىيەكانەو بەكاردى بۆ نامازەكردن بەو جولانەوہەي كە زانست و ئاين بەيەك دەبەستەوہ بە تايبەتى ئاينى ئىسلام.

ئەمەش دواي ئەوہ هات كە مۇرىس بۆكاي هەلسا بەم كارە و بەو بىرو پايانەي مۇرىس بۆكاي گوترا، كە پىي وايە قورنان وەسفى هەندى دياردەي زانستى دەكات زۆر پىش ئەوہي زاناکانى ئەمپۆ دوبارە بىدۆزنەوہ. شايانى نامازە پىدانە ئەم پايانە كاريگەريەكى گەورەيان لەسەر زانايانى پۆژئاوا دروست كردووەو بوونەتە جىگاي گفتوگۆو مشتومر لە نىو زانايانى پۆژئاوادا.^۲

۲ بۆ نوسىنى ژيان و موسولمانبىونى مۇرىس بۆكاي سويمان لە ئەنتەرنىت وەرگرتووە:
<http://www.inspiringislam.net/۲۰۱۱/۰۳/dr-maurice-bucaille-convert-story.html>
 (وەرگىتې)

پیشدەستی

ئەم نامیلکە یە دکتۆر مۆریس بۆکای بە درێژایی نۆز دە سالی رابردوو لێرەو لەوێ بە کارهێنراوە، ئامرازێکی نۆر کاریگەر سووبەخش بوو بۆ ناساندنی ئیسلام بە بیباوەران و، هەرەها هۆکاریکی بەرچاویش بوو بۆ شارەزاکردنی مسوڵمانان بە لایەنە زانستی یە ئیجازییەکانی قورئانی پیرۆز. ئەم نامیلکە یە لەئەسڵدا بریتی یە لە خستنه سەرکاغەزی وانه یەکی دکتۆر مۆریس بۆکای کە لە فەرەنسا پیشکەشی کردبوو.

لەم چاپەدا، بپارمدا شیوازی خستنه پەروی نامیلکە کە پەرە پێدەم بە ساناکردنی زمانە کە و گۆرپینی شیوازی گوفتەیی بۆ شیوازی دەستنوس، ئەمە جگە لەوەی کە لە هەندێ شویئان کە پێویستی بە پەونکردنە وە ی زیاتر هەبوو، هەندێ تیببیینمان لە کتیبی (کتیبی پیرۆز و قورئان و زانست) کە هی نوسەر خۆیەتی زیادکردون، هەربۆیە ئەو ئازادییە دەستەبەر کرد کە بتوانم ناوہ ناوہ هەندێ شت لەو کتیبە ی ئەو دەرھینم و لێرە لەوشویئانە ی کە پێویستییان بە پەونکردنە وە ی زیاتر هە یە زیاد ی بکەم. ئەمە لە پال زیادکردنی هەندێ کورتە تیببینی و جیگۆرکی کردن بە فەرموودە یەکی پێغەمبەر کە نوسەر هینابووی بە لام پێوا یە تە کە ی

ته واو نه بوو...، ئینجا هندی له و بابه ته میژوو بیانه ی که نوسه ر
له باره ی کۆکردنه وه ی قورئانه وه باسی کردبوون راستکراونه ته وه .
ئومیدم وایه که ئه م ورده ده ستکاری بیهانه بویتنه هۆی
به کاریگه رتر بوونی ئه م شاکاره ی نوسه ر له پیناوی خسته نه پووی
کۆتا په یامی خوی گه وره بۆ مرقایه تی.

دکتۆر بیلال فلیپس (باوکی ئامینه)^۲

به پڕۆیه به ری سه نته ری زانیاری ئیسلامی دوه بی

شانشیننی ئیماراتی عه ره بی

مایسی ۱۹۹۵

---

۲ دکتۆر بیلال فلیپس له جامایکا له دایک بووه و له که نه دا گه وره بووه، له سالی ۱۹۷۲ز
موسولمان بووه. له که نه دا و سعودیه و به ریتانیا خۆیندویه تی تاوه کو دکتۆرای له هزی
ئیسلامی به ده ست هیناوه، شاره زایه له بواری په روه رده و لاهوت و بنه ماکانی نایین و
زمانی عه ره بی. تا ئیستا چه ندین ده زگا و سه نته ری ئیسلامی دامه زاندوه، هه روه ها
خاوه نی چه ند کتیبیکه و، هه ئساوه به پیداجونه وه ی چه ندین کتیبی به ناوبانگ (وه رگێپ).

پیشه‌کی

له ۹ی تۆقه‌مبهری سالی ۱۹۷۶ز وانه‌یه‌کی ده‌رناسام له نه‌کادیمیای پزشکی فه‌ره‌نسی پیشکه‌شکرد له‌ژیر ناو‌نیشانی "زانباریه کارئه‌ندامزانی و کۆرپه‌له‌زانیه‌کانی قورنان"، من به پشت به‌ستن به‌ه‌بوونی چه‌ندین ده‌قی دیاریکراو له قورنانی پیروژ له‌باره‌ی کارئه‌ندامزانی و زۆربوونه‌وه‌ه‌ناسام به‌پیشکه‌شکردنی ئه‌و توژیینه‌وه‌یه، به‌و مه‌به‌سته‌ی که ئه‌وه ده‌رخم که ئه‌سته‌مه ده‌قیک له‌سه‌ده‌ی چه‌فده‌ی زایینی له‌لایه‌ن مرۆفه‌وه‌ داپژ‌درا‌بی‌ت له‌کاتی‌کدا که چه‌ندین پاستی تیدایه که ته‌نها له‌چه‌رخ‌ی نوی دا دۆزراوه‌ته‌وه.

کاتی‌ک که بۆ‌یه‌که‌مجار له‌باره‌ی کۆمه‌لی‌بابه‌تی پزشکی وتویژم له‌گه‌ل ئه‌ندامانی کۆمه‌لگای پزشکان ده‌کرد، بۆم ده‌رکه‌وت که ده‌توانم زۆر به‌ناسانی چه‌ندین پاستی زانستی له‌ده‌قه‌کانی قورپاندا نیشان بده‌م نه‌که هه‌ر له‌گه‌ل پزشکاندا به‌لکو له‌گه‌ل هه‌رکه‌سی‌کدا که پ‌سپۆری له‌لقیکی تری زانستدا هه‌بی‌ت: هه‌ر له‌گه‌ردوونناسان و ئاژه‌لناسان و زه‌ویناسان و، ئه‌وانه‌ی که پ‌سپۆرییان هه‌یه له‌ته‌مه‌نی زه‌وی و...هتد، هه‌موویان به‌وینه‌ی پزشکان توشی سه‌رسام بوون دین له‌وه‌ی که له‌قورپاندا هه‌یه

کاتیك كه تیبینی ئه وه دهكهن كه قورئان چهنده به وردی دیارده سروشتیه کانی رافه کردوه.

کاتیك كه له وه دهرخستنه زانستیانهی قورئان راده مینین و ره چاوی میژووی پیشکه وتنی زانست دهکهن، توشی سه رسوپمان دین و دهگینه ئه وه ده رنه نجامه ی که ئه و پاستیه قورئانیانه به رنگاری زانستی مرؤفه کان دهکن.

هیچ به ره میکی مرؤف بوونی له ئارادا نییه که وه کو قورئان خاوه نی کۆمه لیک و ته بیت که ده رناسایه له زانستی پۆزگاری خۆی! ئه مرؤ جیی خۆیه تی چه ندان راستی زانستی هاوچرخ له گه ل ده قه قورئانییه کاندایه راورد بکرین، هه رچهنده له و رافانه ی که به زمانه ئه وروپییه کان بو قورئان کراون، جگه له چه ند نامازه یه کی ناروون و پچر پچر هیچ شتیکی ئه وتویان له راستیه زانستی یه کانی قورئان نامازه پی نه کردوه، رافه عه ره بییه کانی قورئانیش نه یان توانیوه توژی نه وه یه کی سه رتاسه ری له باره ی بابه ته زانستییه کانی قورئان بخنه به رده ست، هه ربۆیه ش ناچار بووم توژی نه وه یه کی سه راپا و هه مه لایه ن بو ئه م مه به سه بکه م.

سه ره پای نه مهش، وای ده خواست که تو یژینه وه یه کی به راوردکاری بکه م له نیوان زانیاریه کانی "کتیبی پیروژ" -ته و پات و ئینجیل، بویه له م پرۆژه یه دا به راوردکارییه ک کراره له نیوان هر ده قیکی کتیبه ئایینی یه ئاسمانیه کان له گه ل داتا زانستی یه کاندان. له کۆتاییشدا ئه م تو یژینه وه یه مان کتیبیکی لی به ره م هات به ناو نیشانی (کتیبی پیروژ و قورئان و زانست)، یه که م چاپی فه ره نسیشی له ئایاری ۱۹۷۶ ده رکه وت، دواتریش چاپه ئینگلیزی و عه ره بیه که شی بلاو کرانه ته وه .

ئایین و زانست

پهنگه ئه و فرمودانه ی پیغه مبه ر موحه ممه د که زۆر هینراون و باسکراون باشترین شت بن بۆ ده رخستنی ئه و پیکه وه په یوه سستیوونه نزیکه ی له نئوان ئیسلام و زانستدا هه یه، وهکو پیغه مبه ر (درودی خوای لیبی) ده فرمویت: "داواکردنی زانست پیویسته له سه ر هه موو مسولمانیک"^۴، "دانایی بزربووی مرفقی بپواداره"^۵، "هه رکه سی پیکایه ک بگریته به ر بۆ ده ستخستنی زانست ئه و خوا پیکای به هه شتی بۆ ئاسان ده کات"^۶.

ئه م فرمودانه و چه ندانی هاوشیوه، داوای راست و په واو به جین بۆ مرفایه تی تاوه کو زانیاریه کانیان به سه رچاوه ی جۆراوجۆری وه رگرتنی زانست و به دوا داگه پانی ده وله مهنه د بکه ن. له به ره ئه وه جیی سه رسورمان نییه ئه گه ر بلتین له ئیسلامدا ئایین و زانست هه میشه وه کو دوو خوشکی دووانه وان، له چه رخی ئه مرفوشدا که زانست ئه و په ری هه نگاوی گه وره ی به ره وپیشه وه ناوه، ئایین و زانست بۆ هه میشه پیکه وه ده ستله ملان ده بن.

۴ (طلب العلم فريضة على كل مسلم) ئین ماچه گنپاویه تیه وه.

۵ (الحکمة ضانة المؤمن) تورمزی و ئین ماچه گنپاویانه تیه وه.

۶ (من سلك طريقا يلتمس فيه علما سهل الله له طريقا الى الجنة) موسلیم گنپاویه تیه وه.

جیگای سه رسورمانیش نییه بزاین که هندی پاستی زانستی و امان لیده کهن باشر له قورئان حالی ببین، جگه له ماش له چرخیکدا که زۆرک له خه لکی پئیان وایه که ئیدی زانست ئاین و برپای خستۆته چالی مه رگه وه، که چی ئه وه دۆزینه وه زانستییه کانن که ده رئاسایی وه حی و په سه نایه تی ئاین و ریتماییه کانی ده رده خن، ئه ماش به لیکۆلینه وه ی ده قه ئیسلامیه کان له ژیر نه شته ری تاقیکردنه وه ی بابه تی دا.

دوای هه موو ئه و شتانه، به پچه وانه ی بیروپاو گوته ی زۆرکه س، زانست ئاوینه یه بۆ په نگدانه وه ی بوونی خوا. کاتیک ویستمان دوور له ده مارگیری و توندپه وی، ئامۆژه میتافیزیکییه کان له زانستی ئه مرۆ دوور بخه ینه وه: بۆنمونه ئه گه ر پرسیار بکه ین له باره ی پیکه یته ره بچوکه کانی ماده ده یان چۆنیه تی په یدابوونی ژیان له ماده ی نا زیندووه وه ئه وا به دلنیا ییه وه زۆر هۆکار ناچارمان ده کهن بیر له خوا بکه ینه وه، یان کاتیک که بیر له وه هه موو ریککاری و ورده کارییه ده که ینه وه که بایی کیشاوه به سه ر له دایکبوون و سه ره لدانی ژیا نه وه، بۆمان په وون ده بیته وه که ئه گه ری په یدابوونی ژیان له ریکه وته وه زۆر به ئاشکرایه به ئه رزدا بۆده چیت و له به ین ده چیت.

جا هه تاكو زیاتر زانیاریمان ده باره ی زانست به هه موو بواره جوراوجوره کانیه وه به ره و پیتش بچیت، نهوا به دلنیا ییه وه هه ندیک چه مک به ره و نه مان ده چن و بپرواگردنیان نه سته م ده بیت، بۆنونه: براوه ی نه م دواییه ی خه لاتی نۆبل له بواری پزیشکی که زانیه کی فه په نسی بوو بیروکه یه کی وروژاند به وه ی که ماده ده ی زیندوو له خو یه وه له پیکهاته ی کیمیای ساده وه وه دیهاتوو له نه نجامی ریکه وت و چه ند بارودوخیکی تایبه ته وه، پاشان له مه وه بانگه شه ی نه وه کرا که نه ندامی زیندووش هه مان حالته ی هه یه و، ورده ورده به ره و ئالۆزی و په ره سه ندن ده پوات، تاكو ده بیته نه و زینده وه ره ی که پیتی ده لئین (مرۆڤ).

من پیم وایه که پیشکوتنه زانستی یه کان به لگه گه لیکی به هیتر دژ به م بیره دۆزه ده خه نه به رده ست له باره ی ئالۆزی و سه رسوپهینه ری زینده وه ره بالاکانه وه، چونکه نه وه موو پیک و پیک و جوانکارییه ده رئاسایه ی که ده ستی به سه ر تیکرپای دیارده کانی ژیا نه وه گرتوو ه ناچارمان ده که ن دان به بوونی وه دیهینه ریکدا بنین.

له زۆر شوینان قورپانی پیروژ به گشتی په رده له سه ر نه و راستییانه هه لده مائیت و ده یانخاته پوو، هه روه ها زانیاریگه لیکی

وردی یە کجار زۆریش لە قورئاندا هەن پاستەوخۆ پە یوە ندییان بە و
 پاستییانە وە هە یە کە لە لایەن زانستی هاوچەرخ دۆزراوە تە وە ،
 ئە مە ش سە رنجی زاناکانی ئە مێ وێ بە لای خۆ یە وە پاکێ شاورە و
 سە رسامی کردوون .

قورئان و زانست

به‌دریژایی چه‌ندین سه‌دهه، مرؤف نه‌یده‌توانی له کۆمه‌لێک زانیاری حالی بیټ که له ئایه‌ته‌کانی قورئاندا هه‌ن چونکه ئامپازی زانستی نه‌وتویان له ژێر ده‌ستدا نه‌بوو، به‌لام نه‌مپۆ ده‌توانین په‌ی به‌ مانای چه‌نده‌ها ئایه‌تی قورئان ببه‌ین که په‌یوه‌ندیان به‌ دیارده‌ سروشتیه‌کانه‌وه‌ هه‌یه. ئه‌گه‌ر چاویک بخشیتین به‌و ته‌فسیره‌ کۆنانه‌ی که بۆ قورئان کراون، له‌گه‌ڵ نه‌وپه‌ی زانیایی رافه‌وانه‌کانیشدا، ئه‌وا ده‌بینین که ئه‌و رافه‌ قورئانیانه‌ گه‌واهی ئه‌وه‌ ده‌ده‌ن که ئه‌و ئایه‌تانه‌ مانایان نه‌وه‌نده‌ قول بووه‌ که بونه‌ته‌ به‌ربه‌ست له‌به‌رده‌م تیگه‌یشتن و رافه‌کردنیان دا. ته‌نانه‌ت ده‌توانم بلێم له‌سه‌ده‌ی بیسته‌میشدا به‌و هه‌موو زانسته‌ په‌رش و بلاووه‌ فره‌لایه‌نه‌ پیشکه‌وتوووه‌شه‌وه، هیشتا بۆ زانیایه‌کی ئاسایی نه‌وه‌نده‌ ئاسان نییه، به‌بێ گه‌رانه‌وه‌ بۆ تووژینه‌وه‌کان له‌ پسپۆری تایبه‌تدا، له‌و هه‌موو شتانه‌ حالیه‌ی بیټ که له‌ قورئاندا ده‌یخوینیه‌وه‌! ئه‌مه‌ مانای ئه‌وه‌یه‌ که بۆ ئه‌وه‌ی هه‌رکه‌سیک له‌ تیکرایی ئه‌و ئایه‌تانه‌ی قورئان حالی بیټ، پێویسته‌ زانستیکی ئینسایکلوپیدیایی هه‌بیټ که چه‌ندین به‌ندو له‌ی زانستی له‌خۆ بگریت.

ده‌مه‌وی چه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ش بکه‌مه‌وه‌ کاتی وشه‌ی (زانست)

به‌کارده‌هینم، مه‌به‌ستم پێی بریتی یه‌ له‌و زانیاریه‌ی که له‌سه‌ر

بنه مایه کی به هیزو پته و دامه زراوه نهک تیۆرگه لیک که ته نها بۆ ماوه یه کی کاتی سودبه خشن له لیکدانه وهی دیارده یه ک یان کۆمه لیک دیارده دا، دواتریش مشتومپی تر له خۆ بگرن! چونکه لیکدانه وه نوویه کان بپروا پینکراوترن و زیاتر له گه ل پيشکته وتنی زانستی دا ده گونجین. هه ربۆیه ش من ته نها ئه وراستییه زانستیانه م له گه ل ئایه ته قورئانی یه کاندایه راود کردوون که جیگیر و مشتومپی زیاتر له خۆ ناگرن..، نه گه ر له هر شوینیکیش ئاماژه بدهم به هر راستییه کی زانستی که له سه داسه د چه سپا و نییه ئه ورا پوونکرده وهی زیاتری له سه ر ده دهم.

هه ندی ده قی زۆر که می قورئانیمان هه ن که هیشتا زانستی نوئی نه یسه لماندون، جا له گه ل باسکردنیا ن ئاماژه به و به لگانه ش ده دهن که ئه مپۆ له به رده ست دان و زانایان به ره و ئه و رایه ده بن که نه گه ری سه لماندنیا ن به هۆی زانستی هاوچرخه وه زۆر به هیزه . بۆ نمونه یه کی له ده قه قورئانیه کان ئاماژه به وه ده کات که ژیا ن بنه چه که ی ده گه ریته وه بۆ ئاو:

﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾ (الأنبياء: ۳۰)^۷

^۷ ﴿له ناویش هه موو شتیکی زیندوویمان فه راهم هیناوه (ئاو، زۆریه ی پینکاته ی له شی ئاده میزانو زینده وهران و پوهه ک پینکه مینیت)﴾.

بوونی ئەم پاستیه زانستیانه له قورئانی پیرۆزدا مانای ئەوه ناگهیهنی که قورئان کتیبیکی زانستی به لگو له پاستیدا باشتیرین کتیبی ئایینی و بۆ مه بهستی زانستی نه نێردراوه، بۆیه هر کاتی قورئانی پیرۆز بانگهێشتی مروفه کان دهکات بۆ ئەوهی له دروستکراوه کان و دیارده سروشتیه جۆراوجۆره کان پامینن، مروفه زۆر به سینایی له وه حالی دهبی که مه بهست لیتی جهخت کردنه وهیه له توانستی مهن و بی سنووری خوا. له پاستیدا دهبی ئەو نامازه قورئانیانهی که په یوهستن به زانسته وه به یهکی له خه لاتهکانی خوا بزانی که ئەمڕۆ به ها و گرنگیه که ی له چه رخیکدا دهره وشیته وه که بی بروایی تیکرایی کۆمه لگای مروفایه تی ته نیوه و ده یه وی پهرگی برهوا بوون به خوا هه لته کیتی به بانگه شهی ئەوهی که گوایه بی بروایی له سه ر زانست بنیات نراوه، هه رچه نده که قورئان هیه پتویستی به خاسیه تی دهرئاسای له و جۆره ش نیه تا وه کو دهرئاسایی خۆی نیشان بدات، ئەمه له کاتی کدا که ئەو ته زانستیانهی که له قورئاندا نامازه یان پیدراوه لایه نیکی تایبه ته ندی سروشی ئیسلامین که له ئینجیل و ته و پراتدا وه دی نا کرین.

به دريژايي تويزينه وه كه م هه و لم داوه ته واو باه تيانه بدويم، چونكه پيم وايه توانيومه له تويزينه وه ي قورئاندا باه تي بم به نه دازه ي نه وه ي كه دكتوريك باه تي به له كردنه وه ي فايلى نه خوشيكدا. به مانايه كي تر ته نها به شيكردنه وه به كي وريايانه ي سكالاكاني نه خوش ده توانين به وردى نه خوشيه كه ي ديارى بكه ين. پيويسته دان به وه دا بنيم كه پالنه ري به كه مم بو نه م هه نگاهه بريتي نه بوو له بپوا بوونم به ئيسلام، به لكو ئاره زوى كه پانم بوو به دواى پاستى. نه مه ش نه وه بوو كه بينيم دواى ته واو بوونى ليكولينه وه كه م، بويه نه و كاته ي كه تويزينه وه كه م ته واو كردو كه يشتمه پاستيه كان، نه و بپوايه م بو دروست بوو كه قورئان به رتوكى راسته قينه ي خواييه .

رهسه نایه تیی قورئان

به ره له وهی بچینه نیو کرۆکی بابه ته که وه، خالیکی زۆر گرنگ ههیه دهبیّ ئاماژهی پیّ بدهین، ئه ویش بریتیه له رهسه نایه تیی دهقه قورئانیه کان.

ئاشکرایه که دهقه کانی قورئان به دوو شیوه بوون: یه که م به شیوهی زاره کی، ئه مهش له ماوهی دابه زینی دا له لایه ن پیغه مبه ر (د.خ) و هندیّ له هاوه لانی که له دهوری بوون و ئه زه ریان ده کرد، دووم به شیوهی نوسراو که له لایه ن که سانی تایبه ت له هاوه لانی پیغه مبه ر دنوسرانه وه. پرۆسه ی دابه زینی قورئان ماوه ی بیست و سی سالی خایاند و له و ماوه یه دا چه ندین دانه ی پچر پچری ئیّ نوسرایه وه، تا له سه رده می فه رمانه رها یی ئه بو بکردا (ره زای خوای له سه ر بیّ) واته سالیکی دوای کۆچی دوایی پیغه مبه ر (د.خ) به یاداشتی ئه و کۆپیه کی ره سمی قورئانی پیروژ نوسرایه وه.

لیه ردا ده بیّ ئاماژه به خالیکی زۆر گرنگ بکه ی ن، ئه ویش ئه وه یه که ره سه نایه تی ئه و ده قه ی ئیستای قورئانی پیروژ ده گه رپته وه بۆ ئه و ئاماده سازیا نه ی که له کاتی نوسینه وه ی یه که م دانه ی فه رمی قورئاندا جیبه جیکراون. ئه و ئاماده سازیه ی ئه و

کاتیش بریتیبوو له پیداجوونه وهی قورئان هم له لایه ن ئه و
 که سانه ی که ته وای قورئانی پیروزیان له بهر بووه و همیش به
 پیتی ئه و کۆپیه پچرپچرانهش که ئه و کات له بهر دهست بوون. له
 سه رده میکدا که که س توانای نوسین و خویندنه وهی نه بوو،
 له بهرکردن گرنگی خۆی هه بوو، ئه مه له کاتی کدا پتویستی
 نوسینه وهی قورئان له ناو خودی دهقه کانی قورئانی پیروژدا
 ئاماژه ی پیدراوه. پینج ئایه ته کانی سه ره تای سوپه تی "العلق" که
 یه که مین ئایه ته کانی قورئانی پیروژن بۆ سه ر پیغه مبه ر (درودی
 خوای له سه ربی) دابه زیون به پونی ئاماژه یان به م بابه ته داوه،
 ههروهک خوای گه وره ده فه رموی:

﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ
 الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ (العلق ۱-۵)^۸

به پیتی لیکدانه وهی (حه میدولا) ئه م وشانه وه سفی قه له م
 ده که ن وه کو ئامراز و هوکاریک بۆ زانیاری مروؤ.

^۸ ﴿ئهی موحه مه د بخوینه به ناوی ئه و پهروه ردگاره ته وه که هه موو شتیکی دروستکردبووه * ئاده میزادی
 له چه ند خانه یه کی هه لواسراو له ناو مندالدان دا دروستکردبووه * بخوینه له کاتیکدا هه ر پهروه ردگاری تز
 به خشنده یه * ئه و زاته یه که به هزی قه له مه وه زانست و زانیاری فیر کردوووه * ئاده میزادی فیری ئه و شتانه
 کردوووه که نه یزانیون﴾.

دوای ئه وه خه لیفه عوسمان هات، که دوازده سالّ دوای کۆچی
 دوایی پیغه مبه ر (درودی خوای له سه ربی) بوو به خه لیفه و تاوه کو
 ۲۲ سالّ دوای کۆچی دوایی پیغه مبه ر (درودی خوای له سه ربی)
 به رده وام بووه . له ماوه ی دوو سالی به که می فه رمانه وایی ئه م
 خه لیفه یه ، حه وت کۆپی تر له سه ر کۆپیه په سمیه که له به رگیرانه وه و
 به سه ر پوبه ریکی فراوانی سه ر پوی زه ویدا دابه شکرا که له ژیر
 فه رمانه وایی ئیسلامی دا بوون . له و کاته دا هه موو کۆپیه
 ناره سمیه کان له ناو بران و، هه موو کۆپیه کانی دواتر ته نها له سه ر
 ئه و حه وت کۆپیه وه رده گیرانه وه .

له کتیبه که مدا (کتیبه ی پیروژ و قورئان و زانست) ئاماژه م به
 هه ندی ده قی نوسراوی قورئانی کردوه که بو پیش کۆچکردنی
 پیغه مبه ر (درودی خوای له سه ربی) ده که پینه وه ، ئه م ده قانه ئاماژه
 به نوسینه وه ی قورئان ده که ن پیش به جیه یشتنی مه که له لایه ن
 پیغه مبه ر (درودی خوای له سه ربی)، ئه مه سه ره پای ئه وه ی که
 شایه تحالی زۆر هه ن له سه ر نوسینه وه ی ده قه قورئانیه کان
 راسته وخۆ دوای دابه زینیان .

مامۆستا (جاک بریک) شتیکی گرینگی پی راگه یاندم، ئه ویش
 ئه وه یه که جیاوازیه کی گه وره یه هه یه له نیوان ده قه کانی ئینجیل و

تهوپات و ئه و پاستی و پوداوانه ی که باسی لیوه ده که ن. با
 ئه وه شمان له یاد نه چیت که ئه مرۆ ژماره یه که ده ستنوسی
 قورئانمان له ژیر ده ستدا هه ن که میژوه که یان بو کاتیکی زۆر نزیک
 له ساتی هاتنه خواره وه ی سروش ده گه پیتته وه .

یه کیکی تر له و خالانه ی که به لامه وه گرنگه ، ئه وه یه که له کاتی
 لیکوئینه وه له ده قه قورئانیه کان دا ده قی وامان به رچاو ده که ون
 که پاستیگه لیکی زانستی به خۆوه هه لده گرن، به لام له کزندا مرۆڤ
 نه یه توانیوه په ی به و مانا زانستیه قووله به ریت، بۆیه ته نها به
 شیوه یه کی پوکش رافه ی کردوه، که له هه ندی حاله تدا بووه ته
 هۆی ئه وه ی مانا کانیان ته وا ناروون بن و تیگه یشتنی ئه سته م
 بیت. هه رچه نده بپوا کردنیشی ئه سته مه، به لام یه کیکی تر له
 سیفه ته ناوازه کانی قورئانی پیروژ ئه وه یه که نه گه ر هاتو بچوکتین
 گۆرپانکاری له ده قه کانی قورئان کرابوایه ئه وا لیكدانه وه و
 تیگه یشتنی ئه و ده قه ئیعبازیانه له ده ستی مرۆڤ ده رده چوون و به
 شیوه یه کی ئۆتۆماتیکی پیکه وه سازانی نیوان ده قه کان تیک
 ده چوو. خۆ نه گه ر هه ر گۆرپانکاریه که له م ده قانه کرابا ئه وا ئه و کاته
 نه مانده توانی هه ماههنگی له نیوان قورئان و زانستدا بدۆزینه وه .
 بوونی ئه و ده قانه ش که به سه رپای قورئانی پیروژدا بلا بوونه ته وه

له بهرچاوی هر لیکۆله ره وه یه کی بیلابه ن به لگه گه لیکی زه قن
له سه ره سه نایه تیی قورئانی پیروژ.

قورئانی پیروژ سروشیکه که له ماوه ی بیست و سی سالدای بو
پیغه مبه ر دابه زینراوه و ئه و ماوه یه ش ده کریته دوو به ش که به
کوچکردنی پیغه مبه ر (دروودی خوی لیبی) لیک جیا ده کرینه وه . به
له بهرچاوگرتنی ئه مه ، شتیکی سروشتیه که کۆمه لیک پازو بیروکی
وا له م کتیه دا بدۆزینه وه که ئاماژه ی زانستیان تیدایه ، له
تویژینه وه یه کی وه ک ئه وه ی که ئیمه کردوومانه پیویست بوو
له سه رمان که نایه ته کان به پیی بابه ت دابه ش بکه ین و پاشان
سوپه ت به سوپه ت کۆیان بکه ینه وه .

چۆن پۆلین بکرین؟ له قورئانی پیروژدا هیچ ئاماژه یه کم نه دۆزیه
له باره ی چۆنیه تی پۆلین کردنی بابه ته کانه وه بۆیه بریارمدا که
خۆم پۆلینیان بکه م و بیانخه مه پوو.

پیم وایه یه که م بوار که ده بی باسی بکه م وه دیه یئانه . لیته دا
ده بی تیشک بکه مه سه ر ئه و نایه تانه و ئه و پراستیه زانستیانه ی که
باس له دروست بونی گه ردوون ده که ن، پاشان نایه ته کان بو ئه م
بابه تانه دابه ش ده که م: ئه ستیره ناسی و زه وی و جیهانی ئاژه ل و
پوه ک و هه روه ها مروژ و به تایبه تیش وه چه خستنه وه ی مروژ. جگه

له مه، پيم باش بوو كه بهراوردېك له نيوان گيترانه وه كانى قورپان و
 كتيبى پيرۆز بكم له مه پ هه ندى پوداو كه له ههردوو كتيبدا
 باسكراون، نه مه ش له ژير پووشنايى زانستى نه مپو. نه م
 بهراورده شمان له بابه ته كانى وه ديهيتان و لافاوه كهى سه رده مى
 نوح پيغه مبه ر (درودى خواى له سه ربى) و سه ركه وتنى موسا
 (درودى خواى له سه ربى) و نقومبىونى فيرعه ون دا نه جامداوه.
 هوكارى نه وه ش كه ته نها نه و بابه تانه مان هه ليزاردووه بو بهراورد
 كردن نه وه يه كه نه مپو زانستى پيوست ته نها له باره ي پافه كردنى
 نه م بابه تانه دا له به رده ست دان.

وهديهينانى گهردوون

له ليكۆلينه وه مان له قورئانى پيروژ راستيه كى ئيجگار گرنگمان بو دهركهوت، ئه ويش بوونى جياوازيه كى بهرچاوه له نيوان گيرانه وه كانى قورئان و كتيبى پيروژ، به پيچه وانه ي ئه و بيروبوچونه هه له يه ي كه زورجار نوسه ره پوژئاوايبه كان بانگه شه ي بو ده ك ن و ده لئىن قورئان و كتيبى پيروژ وه ك دوو هيتلى هاوته ريبن، ئه مه ش به وه ي كه ته نها جه خت له سه ر خاله ويكچوه كان ده كرين و چاو له و جياوازيه بهرچاوه ي كه هه يانه ده نوقينرئيت. ده كرى هوكاره كه شه ي بريتي بي له شيواندنى راستيه كان.

كاتى باسى وهديهينان ده كرى، پوژئاوايبه كان بانگه شه ي ئه وه ده ك ن كه موحه ممه د(دروودى خواى ليبي) ئه و ئاناژانه ي نيو قورئانى پيروژ كه باسى وهديهينان ده ك ن له كتيبى پيروژه وه وه رگرتوه . بو نمونه له باره ي وهديهينانى زه وي له شه ش پوژدا، ده كرى ئه و بيروكه ي كتيبى پيروژ كه ده لئى زه وي له شه ش پوژان

وه ديهات و پۆژى ههوتهم خودا ههسايه وه، به راورد بکرى له گه له
 نه و نايه تهى سورتهى (الأعراف) که خواى گه وره ده فه رموى:

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾
 (الأعراف- ٥٤).^٩

دهبى نامازهش به وه بدهين که رافه کاره نوپيه کان وشهى
 "أيام" (پۆژان) به مانای ماوه يه کى دريژيان چه ند زه مه نيک ليک
 ده ده نه وه نه ک به مانای بيست و چوار سه عات.

نه وهى به لای منه وه گرنگى يه کى بنه رتهى هه يه نه وه يه که به
 پيچه وانهى کتیبى پيرۆز قورئان هيج زنجيره و پريزه نديه ک بو
 دروستکردنى ناسمانه کان و زهوى دانانیت، به لکو له باسى
 وه ديهينانى گه ردوون دا به گشتى نامازه به وه ديهينانى زهوى پيش
 ناسمانه کان و وه ديهينانى ناسمانه کان پيش زهوى ده کات. ههروه ک
 خواى گه وره له نايه تهى چواری سورتهى (طه) ده فه رموى:

﴿تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى﴾ (طه- ٤)^{١٠}

٩ ﴿بَيِّنَاتٍ لِّمَنْ يَرْجُوا﴾ (الله) يه که دروستکارى ناسمانه کان و زهوى به له ماوهى شهش پۆژدا (مه گه ر
 هه ر خويشى بزانيت نه و پۆژانه ماوه يان چه نه ده).

١٠ ﴿قورئان له لايان زانتيکه وه بهش بهش دابه زيوه، که زهوى دروست کردووه و ناسمانه بلنده کانى
 به ديهيناره﴾.

له پاستیدا نه وهی که له قورئانی پیروژ وهرده گیرئ بریتیه له وهی که ناسمان و زهوی به شیوه یه کی هاوتریب گه شه یان کردوه، ههروه ها قورئان زانیاری تری بنه پهرتی ده دات به دهسته وه که باس له بوونی دوکه لیک (دخان) ده کات، ئەم زانیاریه ش تایبه ته به قورئانی پیروژ و ته نها قورئانی پیروژ ناماژه ی پیده دات. له پال ئەمانه، قورئان باسی نه وه ده کات که ئەگه رچی سه ره تا توخمه کان له ناویه کدا چرپو بوونه وه (رتق) به لام دواتر لیکجیا بوونه وه و په رشو بلاویوون (فتق). ئەم بیروکه و زانیاریانه له سوپه تی (فصلت) و سوپه تی (الانبیاء) دا باسکراون:

﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ﴾ (فصلت- ١١)

﴿أُولَٰئِكَ يَرَوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا

فَفَتَقْنَاهُمَا﴾ (الانبیاء ٣٠)

به پئی زانستی هاوچرخ، پرۆسه ی لیکجیا بوونه وه بووه هۆی دروستبوونی چه ند جیهانیك، ئەم بیروکه یه ش ده یان جار له

١١ ﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ﴾ (فصلت- ١١) ئینجا ویستی ناسمانه کان ریکبخت و دروستی بکات له کاتیکدا که دوکه ل بوو.

١٢ ئایا ئەوانه ی بی باوه، بوون نه یانینیه وه بویان بوون نه بوته وه به پاستی ناسمانه کان و زهوی یه ک پارچه بوون له وه ودوا لیکمان جیا کردنه وه (که ئەمه ئاژه یه بۆ نه وهی که ئەم پاسته قینه زانستییه له لایه ن ئەوانه وه په ی پی ده بریت).

قورئانی پیروژدا بهرچاوده که ویت. سه یریکی سوپه تی (الفاتحة) بکه له قورئانی پیروژدا که نه فه رمویت: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (الفاتحة-٢). سه رچاوه قورئانیه کان وه ک دوو هیلی هاوته ریب ته واو کۆکن له گه ل زانستی هاوچرخ له باره ی نه وه ی که گه ردوون له سه ره تادا دوکه ل بووه و دواتر به هۆی لی کجیا بوونه وه ی توخمه کان که شکه شاننه کان دروست بوون و پاشانیش نه ستیره کان و دواتریش هه ساره کان له م نه ستیرانه دروست بوون. ئاماژه قورئانیه کان له پال باسکردنی وه دهیپنانی ئاسمانه کان و زهوی، باسی شتیکی تریش ده که ن که له نیوان ئاسمانه کان و زه ویدا هه یه. هه روه ک خوی گه وره له سوپه تی (الفرقان) دا ده فه رموی :

﴿الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا﴾ (الفرقان-٥٩)^{١٣}

پیده چیت نه وه ی که له نیوان ئاسمانه کان و زه ویدا وه دهیپنراوه ته واو پیکبیتته وه له گه ل نه و دۆزینه وه زانستیه نوییه ی که ده ریخستوو ه پردیکی ماددی هه یه له نیوان ته نه

١٣ نه و زاته ی که ئاسمانه کان و زهوی و هه رچی وا له نیوانیاندا به له ماوه ی شهش هه ش پیروژدا دروستی کردوو ه.

گردوونیه کاندنا، ئه و پرده مادیه ده که ویته نیوان و چوارده وری هر ته نیکي پیکخراوی ئه م سیستمه گه ردوونی یه دا^{١٤}.

ئه م لیکۆلینه وه پوخت و کورته ی ئامازه کانی قورئان له باره ی وه دیهینانه وه به پوونی ئه وه مان بۆ دهرده خات که تا چ ئه ندازه یه کی گه و ره ده قه کانی قورئان و زانیاریه کانی زانستی هاوچرخ کۆکن، به پێچه وانه وه ده قه یه ک له دوا ی یه که کانی کتیبی پیروز ناگونجی به هیچ شیوه یه ک قه بولۆ بکرین. بۆ نمونه له (گینه سیس: 19-9:1) دا ده لێ: زهوی له پۆزی سییه مدا

١٤ زانابانی مسولمانی هاوچرخ له رافه ی زانستی ئه م ئایه ته دا دهریانخستوه که شوین و کات به بی ماده وه وزه بوونیان نیه، هه روه ها له گه ردوون دا بۆشایی نییه به لکو پردی ماده وه وزه بوونی هه یه که زاناکان ئه م ماده وه وزه یه به بۆخی چواره م ناو ده بن و پیتی ده لێن (بۆخی پلازما)، پلازما بریتیه له گازێکی ئایۆنی وا که ئه لیکترۆنه کانی سه ره بخۆن و به گه رد و گه ردیله وه په یوه ست نین، جا ئه م جۆره وزه ماده یه له نیوان و چوارده وری هه رکام له خۆر و زهوی، هه روه ها له نیوان و چوارده وری هه موو ته نه کانی کۆمه له ی خۆرو، ته نانه ت له نیوان و چوارده وری ئه ستیره و کهشکه شانه کانیشدا هه یه، بگه ره هه ر ته نیکي تری هه ستیتیکراوی ئه م گه ردوونه .

زانابانی هاوچرخ به و ماده ده یه که له چوارده وری هه ساره کاندنا هه یه ده لێن -Circum-Planetarymatter، نیوان هه ساره کان Inter-Planetarymatter، چوارده وری ئه ستیره کان Circum-SyellarMarrer، نیوان ئه ستیره کان Inter-StellarMatter، چوارده وری کهشکه شانه کان Circum-galacterMatter، نیوان کهشکه شانه کان Inter-galacticmatter. (وه رگێتی)

١٥ (گینه سیس) بریتیه له یه که م کتیبی په یمانی کۆن (ته و پات) که باسی له وه دیهینانی گه ردوون ده کات (وه رگێتی - Webster Dictionary)

دروستکراوه پێش وه دیهینانی ئاسمان که له پۆژی چواره مدا وه دیهینراوه، له کاتی کدا نه و راستیه ئاشکرایه که نه م هه ساره یه ی ئیمه سه رچاوه ی دروستبوونه که ی ده گه پێته وه بۆ نه ستیره که ی خۆی که خۆره. لێره دا چۆن ده توانین بلێین که موحه ممه د (درودی خوای له سه ری) (که نه گه ر وایه، نوسه ری قورئانه) سو دی له ده قه کانی کتیبی پیرو ز وه رگرتووه؟! . بانگه شه ی له م جۆره مانای نه وه ده گه یه نیت که گوايه موحه ممه د (درودی خوای له سه ری) خۆی هه وڵی راستکردنه وه ی ده قه کانی کتیبی پیروزی داوه تا وه کو بگاته راستیه کان له باره ی وه دیهینانی گهردوون، نه مه له کاتی کدا که زاناکان چه ندین سه ده دوا ی مردنی نه و به م راستیانه گه یشتن! .

گهردوونناسی

هه رکاتی له گه لَ پۆژئاواییه کان باسی ئه و ورده کاریه م ده کرد که قورئانی پیروز له باره ی گهردوونناسیه وه ئاماژه ی پی کردوه، به شیوه یه کی گشتی وه لامیان ئه وه بوو که "ئه مه شتیکی ناساییه، چونکه عه ره به کان له م بواره وه زۆر پیشی ئه وروپیه کان دۆزینه وه ی گرنگیان هه بووه، له م بواره دا پیشکه وتوو بوون". به لام ئه م وه لامه هه له یه وه کاره که ی ده گه رپته وه بۆ بیئاگاییان له میژوو، جاری بهر له هه موو شتیک، پیشکه وتنی زانستی عه ره به کان به ماوه یه کی زۆر دوا ی دابه زینی قورئان بوو. سه ره پای ئه مه، له چله پۆپه ی ئه و پیشکه وتنه زانستییه ی که له ژیا ری ئیسلام دا هه بوو هیچ مرۆفیک نه ی توانی ده قیک بنوسی له باره ی ئاسمانه کانه وه که بتوانریت له گه لَ ده قه کانی قورئاندا به راورد بکری. ئه م بواره ئه وه نده زۆر له خۆی هه لده گری که لی ره دا ده توانین ته نها پوخته یه کی لی باس بکه یین.

پۇژو مانگ

كتیپی پیروژ کاتیك كه باسی پۇژو مانگ دەکات وهك دوو پوناکی باسیان دەکات كه تهنه له قه باره دا جیاوازن، به لام قورئانی پیروژ له باسی مانگ و پۇژدا لیکیان جیا ده کاته وهو دوو وشه ی جیاشیان بۆ به کاردینی، بۆ مانگ وشه ی (نور) واته پوناکی به کاردینی و بۆ پۇژیش وشه ی (سراج) به کاردینی که به مانای (چرا) دیت:

﴿أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا * وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا﴾ (نوح ۱۵-۱۶)^{۱۶}

مانگ تهنیکی بی گیانه که تهنه وینه ی پوناکی ده داته وه، له کاتیکدا پۇژ تهنیکی ئاسمانیه که له سوتانیکی به رده وامدایه و گهرمی و پوناکی به رهه مدینیت.

۱۶ ﴿نایا سه رنجتان نه داوه چۆن خوا حوت چین ئاسمانی دروستکردوه؟! * مانگی کردۆته هۆی پوناکی تیاپانداو خۆریشی داگیرساندوه﴾.

ئەستیرەو ھەسارەکان

لە قورئاندا لە سوپەتی (الطارق) ئایەتی (۳)، وشەیی ئەستیرە (نجم) لە گەڵ ئاوەلئاوی (الثاقب) دا ھاتوو، کە ئەو ھەردەخات ئەستیرە دەسووی و خۆشی دەبێتە سوتەمەنی گڕەکەیی، لە ئەنجامی ئەمە لەناو سیبەر و تاریکی شەودا ھەردەکەوێت. لە راستیدا بە ماوہیەکی زۆر دواي ئەم ئایەتە زانستی هاوچرخ بۆی ھەرکەوت کە ئەستیرەکان ئەوتەنە ئاسمانیانەن کە ھەکو خۆر خۆیان پوناکی دروست دەکەن.

ھەر لە قورئانی پیرۆزدا زاراوہیەکی تەربەکار دیت، ئەویش (کوکب) ھ کە بە مانای ھەسارە دیت و، ئەوتەنانەن کە خواوہنی پوناکی خۆیان نین بە لکو ئەمانە پوناکی خۆر دەدەنەوہ.

(إِنَّا زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِرِيْنَةِ الْكَوَاكِبِ) (فصلت- ۶) ۱۷.

خولگه كان

ئەو پرسیایانەى كە سیستەمە ئاسمانیە كانیان لەسەر بەندە ئەمڕۆ ئاشكراو زانراون. كەشكە شانەكان بە پىسى شوینی ئەستێرەكان و هەسارەكان لە چوارچێوەى خولگەى دیاریكراودا هاوسەنگ كراون، ئەمە سەرەپای ئەوەى كە كاریگەرى هاوبەشى ھیزی كیشكردن لە نێوانیاندا ھەبێت، كە لە لایەن بارستەى خودى ئەم تەنانەو خێرایى جولەكانیانەو بەرھەمدەھیندرین، ئایا ئەو ھەمان ئەو نەبێت كە قورئانى پیرۆز باسى دەكات و تا ئەم پۆزگارە مڕۆف نەیدەتوانى لى حالى بێت و تىببگات؟. خواى گەورە لە سورەتى (الانبیاء) دا دەفەر موی:

﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ (الانبیاء - ۳۳)^{۱۸}

ئەو وشە عەرەبیەى كە بە مانای جولە لە قورئانى پیرۆزدا بەكارھاتوو بەریتى لە وشەى "یسبحون"، كە بە مانای جولەبەك دیت لە ئەنجامى جولاندنى لاشە دروست دەبێت، جا چ جولاندنى لاق بێت بۆ پۆیشتن لەسەر زەوى یان كردارى مەلەوانى بێت لە

۱۸ ﴿ھەر ئەو زاتەبە كە شەو و ڕۆژى بەدى ھێناوە، خۆرو مانگیشى دروستكردووە، ھەریكەیان لە خولگەبەكدا دەسوڕێننەو (زەوى بەدەورى خۆردا مانگیش بە دەورى زەوى دا)﴾.

ئاودا. له حالهتی به کارهینانی وشەئ "یسبحون" بو ته نه
 ئاسمانیه کان ناچارین به پیی مانا سه ره کیه کهئ خۆئ لیکی
 دهینه وه که مانای "گه شتکردن به هۆئ جولەئ خۆئ" دیت.

له کتیبه که مدا (کتیبی پیروۆ قورئان و زانست) هه ندی زانیاری
 زانستی پوختم له بارهئ جولانی ته نه ئاسمانیه کان باسکردوه.
 ئە م زانیاریانه زیاتر له بارهئ مانگن و که متر له بارهئ خۆن.

شەوو پۆژ

لە پاستیدا ئەو ئاماژە قورئانیانەی کە باس لە بەدوای بەکداهاتنی شەو و پۆژ دەکەن، ئەگەر لە چوارچێوەی چەند دەستەواژەیەکی زۆر ورد و گونجاو نەبونیە کە ئەمڕۆ پێک بۆ ئەم دیاردەییە بەکار دەهێندرێن، ئەوا زۆر سادە و ساکار و ئاسایی دەبوون.^{۱۹} قورئانی پیرۆز فرمانی "کُور" بەکار دێنێ لە سوپەتی (الزمر) بۆ وەسفکردنی ئەو دیاردەییە کە چۆن شەو بەشیوەی کەوانە پۆژ بەدوای خۆی دەهێنێ و پۆزیش بە هەمان شیوە شەو بەدوای خۆیدا دەهێنێت.^{۲۰}

﴿يُكْوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكْوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ﴾ (الزمر- ۵)^{۲۱}

۱۹ نوسەر لێرەدا مەبەستی ئەوەیە کە قورئان چەند دەستەواژەیەکی زۆر وردی بەکارهێناوە بۆ باسکردنی ئەو دیاردە گەردوونییە، کە ئەوکات خەلک ماناکانی تێنەدەگەیشن. بەلام ئەمڕۆ لە سایەی پیشکەوتنە زانستییەکان، ئەم ئاماژە زانستییانەی کە وەسفی ئەو دیاردە گەردوونییە دەکەن پێک هەمان ئەو دەستەواژانە بەکار دێنن لە قورئانی پیرۆزدا بۆ ئەم دیاردەییە بەکارهاتوون، ئەمەش ئیجاز و گەورەیی قورئان دەردەخات (وەرگێن).

۲۰ وشەی (کُور) گوندجاوترین و پێکترین وشەیە لە زمانی عەرەبی دا کە قورئان بەکارهێناوە بۆ بەدوای بەکداهاتنی پۆژ و شەو، لە بنەڕەدا ئەم وشەیە واتا هێنانی شتێک بەسەر ئەوتیریان و جێگەرێکی پێکدریان، هەرەو کە چۆن تۆپێک کە دوو لای هەیە، لە کاتی خولاندنەوهی دا لایەکیان ئەوتیریان بەدوای خۆی دەهێنێت و جێی دەگرێتەوه، پۆژو شەویش بەهەمان شیوەی، ئەمەش ئاماژەییەکی ناپاستەوخۆی قورئانە بۆ خپرتی زەوی (وەرگێن).

۲۱ ﴿ئاسمانەکان و زەوی لەسەر بنجینی حەق و راستی دروستکەرۆوه، بەشیوەی کەوانەیی شەو بەسەر پۆژدا دەهێنێت، بەهەمان شیوەی کەوانەیی پۆزیش بەسەر شەویدا دەهێنێ (کە ئەمە خۆی بەلگەیەکی قورئانیه لەسەر شینواری خپری زەوی)﴾.

وشه‌ی "کور" له بنه‌چەدا بە مانای خولاندنەوه‌ی میزەر دیت بە
 چواردهوری سەردا، که له راستیدا بەراوردکردنی بە دوا‌ی
 یە کداهاتنی شه‌ووپۆژ و پیچانەوه‌ی میزەر بە دەوری سەردا
 بەراوردیکی ژیرانە و لۆژیکیانە یە، ئەمەش بە لە بەرچاوگرتنی ئەوه‌ی
 که له ساتی دابەزینی ئەم ئایەتەدا هیچ زانیاریه‌کی گەردونناسی
 ئەوتۆ له‌ئارادا نەبووه‌ بۆ ئەوه‌ی پە‌ی بە بەراوردیکی لەم جۆره
 بیات. بۆیه‌ش تاوه‌کو مرۆڤ نەچوه‌ سەر مانگ و بە‌چاوی خۆ‌ی
 تییینی ئەوه‌ی نە‌کرد که زه‌وی بە‌دهوری چه‌قه‌که‌ی خۆ‌یدا
 دەخولیتە‌وه‌ و نیوه‌ تاریکه‌که‌ی زه‌وی پیچ دە‌خواتە‌وه‌ بە‌دوا‌ی نیوه
 روناکه‌که‌ی زه‌وی و بە پیچە‌وانە‌وه‌ش، راستیه‌تی ئە‌مه‌ی بۆ
 نە‌چه‌سپا.

خالی سرهوتنی خۆر

بابەتی جیگیریی شوینی خۆر لە قورئانی پیرۆزدا نۆر بە پوونی باسکراوه. خوای گەرە لە سورەتی (یس) لە نایەتی (۳۸) دا دەفەرموی:

﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ۚ ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾ (یس-
۳۸) ۲۲

وشە (مُسْتَقَرٍّ) بە مانای (جیگیر، شوین نەگۆر) دیت، کە ئاماژە بە بۆ کات و شوینیکی دیاریکراو. زانستی گەردونناسیی هاوچەرخ جەخت لە سەر ئەو دەکاتەوێت کە لە پاستیدا کۆمەڵەی خۆر بە خێراییی ۱۲ میل لە چرکە بە کدا بە ئاراستەی خالیک دەجوڵێتەوێت کە دەکەوێتە بۆرجی هەرقل (چینی ئەلفا) کە شوینەکی بە وردی دیاریکراو، تەنانەت گەردونناسەکان ناویکیشیان بۆ دیاری کردووە پێی دەلێن خالی سرهوتنی خۆر.

۲۲ ﴿خۆریش لە گەردش و سورانەوێت خێ دا بەرەوامەر بەرەو سرهوت دەچێت، یاخود بە دەوری چەقی خۆیدا دەسورێتەوێت، بیگومان ئەو توانای زاتیکی بالادەست و زانا دەردەخات (کە هەموو شتیکی بە پێک و پێکی دروستکردووە)﴾

فراوانبونی گهر دوون

له سوپه تی (الذاریات) خوی گه وره ناماژه به یه کی له شکۆدارترین دۆزینه وه کانی زانستی نوی ده کات که ئه ویش فراوان بوونی گهر دوونه:

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ (الذاریات- ۴۷)^{۲۳}

فراوان بوونی گهر دوون بۆ یه که م جار له ریگه ی تیۆری گشتی ریژه بیه وه^{۲۴} وروژیندرا، پاشانیش زاناکانی فیزیای گهر دووناسی له ریگه ی هاوکیشه ژمیره بیه کانه وه پالپشتیبیان لی کرد. جولای ناسایی پوناکی ئه ستیره کان به ره و لاسووره که ی شه به نگ به هۆی دوری نیوان که شکه شانیک له که لی که شکه شانیکی تر دیاریده کریت، به مهش ده رده که وی که قه باره ی گهر دوون هه میشه له فراوانبووندایه.

۲۳ ﴿نیمه ناسمانمان به دهستی قودرهتی خۆمان دروستکرد، به رده و امیش گهره ی ده کین و فراوانی ده کین﴾.

۲۴ ئه و تیۆره به گشتی له لایهن ئه لیبیرت ناینشتاین Albert Anestin داهینرا.

داگیرکردنی بۆشایی گهردوون

له دهستکه وته کانی زانستی نوێ بریتیه له داگیرکردنی گهردوون که به گهشتکردنی مرۆف بۆ سه زمانگ ئەم دهستکه وته هاته دی. بئیکومان هه رکه سێک سوپه تی (الرحمن) له قورئانی پیروژدا بخوینیته وه پیشبینی ئه و بوداوه ی بۆ دروست ده بی، وه ک خوی گهره له ئایه تی ۳۲ دا ده فهرموی:

﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّ اسْتِطَعْتُمْ أَنْ تَتَفَدُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُدُوا لَّا تَنْفُدُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ﴾ (الرحمن- ۳۳)^{۲۵}

جا له راستیدا ده سه لاتی گهشت کردن بۆ بۆشایی ئاسمان ته نها له پتی دانهری یاساکان و جولینه ری گهردوون وه چنگ ده که وی و، ئەم سوپه ته ش داوا له مرۆف ده کات که نیعمه ته کانی خوی گهره ی بۆ ده رکه وی و دانیان پیدا بنیت.

۲۵ ﴿ئەو گروپی پەری و ئادەمبەزاد، ئەگەر دەتوانن بە بەشەکانی ئاسمانەکان و زەوی دا دەرچن، ئەو کارە ئەنجام بدەن، دنیاش بن که ئەو کارە بە هۆی دەزگای ماددی و توانای مەعنەوی یه وه ئەبێ ئەنجام نادریت﴾.

زهویناسی

با بگه پئینه وه سه ر باسی زهوی، تاوه کو پرده لابدهین له سه ر هندی لوه دهقه سه رسورپهینه رانهی قورئان که باسی هه ساره که مان ده که ن. نه و نایه ته پیروزانه ته نها باسی نه و دیارده فیزیکیانه ناکه ن که له سه ر زهوی درکیان پی ده کهین، به لکو به وردی باسی هه موو نه و زینده وه رانه ده که ن که له سه ری ده ژین.

وه ک هه موو نه و بوارانیهی که پیشتر ناماژه مان پی کردن، له روی زهویناسیسه وه قورئانی پیروز چه مک و ده برپینی وای هه یه که نقر پیشکه وتو ترن له و زانیارانیهی که له و سه رده مه دا هه بوون.

له م سۆنگه یه وه، هه ریه ک له ئیمه پیویسته نه م پرسیارانه له خۆی بکات: نایا که سیکی نه خوینده وار له ناوه پاستی بیابان چون توانی تاووتویی نه و هه موو بابه ته لۆژیکیانه بکات، له کاتیکدا که نه وکات سه رچاوهی هه موو زانیاریه ک نه فسانه و جادوو بوو؟ نهی نه و که سه چون توانی به وپه پی لیها توییه وه خۆی له هه موو نه و بیروپایانه به دوور بگری که دوا ی چه ندین سه ده ده رکه وت که هه له ن؟!.

سوری ئاَو

ئییستا دیننه سەر ئه و ئه و ئایه ته پیرۆزانه ی که باس له
 پرسی ساکانی زهوی ده که ن. ژماره یه کی زۆریشم له و ئایه تانه
 وه رگرتوو و له کتیبه که مدا (قورئان و کتیبی پیرۆز و زانست)
 به کارمه ی ئان، ههروه ها گرنگیه کی تایبه تیشم به سوری ئاَو داوه له
 سروشتدا. ئه مپۆ ئه م بابه ته ته واو ئاشکرایه و ئه و ئایه ته
 قورئانیانه ش که ئاماژه به سوری ئاَو ده دن کۆمه لیک بیرو پرا
 ده ده خه ن که ته واو به لگه دارن و ئیسپاتکارون، که چی نه که ر
 سه یریکی ئه و بیروکانه بکه ی ن که نه وسا له م بواره دا باو بوون، ئه وا
 بۆمان ده رده که وی که زیاتر له سهر بنه مای ئه فسانه و لیکدانه وه ی
 فه لسه فی بنیاتنرابوون نه ک له سهر بنه مای راستیه کان، ئه مه ش له
 کاتی کدا که زانیاری ته واو و سود به خش هه بووه له باره ی ئاودیری
 خاک. بۆ نمونه، با قورئانی پیرۆز بکه ی نه وه و بچینه سهر سورته ی
 (الزمر)، خوای گه وره له ئایه تی (۲۱) دا ده فه رموی:

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ
 يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ﴾ (الزمر- ۲۱)^{۲۶}

۲۶ ﴿ئایا تۆ نه تیبینیوه و سه نه جت نه داوه: به راستی خوا له ئاسمانه وه بارانی باراندوو، له وه و دا له ناو
 ناخی زهوی دا کۆی ده که توه پاشان به شیوه ی کاریزو کانی ده ریده مه ینتیت، ئه وسا هه ره به ئاوه کشتوکالی
 مه مه جورو هه مه رنه نگ ده پوینتیت﴾.

ئەم بېرۆکانە لە پڕۆژگاری ئەمڕۆدا زۆر سروشتین، بەلام نابێ ئەوەش لەبەر بکەین کە ماوەیەکى کەم بەر لە ئیستا بېرۆکەى لەم جۆرە باوو نەبوون و بگرە بەهەلەش لە قەلەم دەدران. لەسە دەى شازدەهەم بوو کاتى کە بۆ یەکەم جار (بیرنارد پالیسى) وەسفى سوپى ئاوى کرد بەشیۆهەکی لۆژیکى مانادار. پێش ئەوکات مەزۆف واتیگە یشتبوو کە ئاوى نیو زەریاکان لە پێگای باوه پوو لە زەوى دەکات و پاشان لە پێگای (دەرزو کونە ئاویەکان Abyss) ەو دەگەریتەو نیو زەریاکان، ئەمەش هەر لە سەردەمی ئەفلاتونەو پێی دەگوترا (تارتاروس Tartarus)^{٢٧}. لەسە دەى شازدەهەمدا گەرە بېرمەندانیکى وەکو (دیکارت) بېروایان بەم ئەفسانەیه هەبوو. تەنانەت لە سە دەى نۆزدههەمیشدا خەلکى وا هەبوو کە بېروای بە تیۆرەکەى ئەرستۆ هەبوو کە دەلی "ئاولە نیو ئەشکەوتە سارد و قولەکانى چیاکاندا شل بۆتەو، لە شیۆهى گۆمى ژێر زەوى پەنگى خواردۆتەو، پاشان دەرپەپووه بووتە کانى". ئەمڕۆ ئێمە ئەو دەزانین کە ئەو دەبیتە هۆی دروست

٢٧ تارتاروس Tartarus لە ئەفسانەى کۆنى یونانى دا هاوسەرى (جایا) و باوکى (تایفوس و پالەوانەکان) بوو، لە (ئەلیاده) شدا بە زیندانیک و تراوه کە لە ژێر زەوى بوو و ئەو کەسانەى تێدا زیندانى کراون کە لە دەست خواوەندى گەرە (زیفوس) یاخى دەبوون؛ یاخود هەندیکى تر دەلێن شوپینى سزادانى گوناھباران بوو لە ژێر زەمىن دا دواى مردنیان. (وەرگیڤ- ویکیپیدیا)

بوونی کانی بریتیه له دزه کردنی ئاوی باران بۆ ناو زهوی. ئەگەر
 هەرکە سێک بێت و بەراوردیک بکات له نیوان
 ئاوناوسی (Hydrology) ئەمپۆ و ئەو زانیاریانەی له قورئانی
 پیروژدا هەن، بێگومان لەم بابەتەدا پێکەوه گونجان و
 پێککەوتنیکی بە هادار له نێوانیاندا بەدی دەکات.

چیاکان

له بواری زه ویناسیدا، زانستی هاوچرخ دیاردهی قه تبوون و چین چین بوونی چیاکانی دۆزیوه ته وه، که به هۆی ئهم دیاردهیه وه یه چیاکان دروست ده بن. توئیکلی زه وی وه کو سه ده فیکلی ره قه له کاتی کدا که چینه قوله کانی شل و گهرمن و بواری ژیانیا ن تیدا نیه. هه روه ها نه وه ش دۆزرا وه ته وه که جیگیری چیاکان به نده به دیاردهی چونه ناویه ک و چین چین بونه وه. پڕۆسه ی دروست بوونی چیاکان پهیدا بووه له ڕیگای چوونه ناو یه کی توئیکلی زه وی به ره و چینه کانی خواره وه ی زه وی و، به مه ش بنچینه یه کی به هیز بۆ چیاکان دامه زراوه.

ئێستاش با زانستی نوێ له گه ل یه ک ئایه تی قورئانی پیرۆز به راورد بکه ی ن له نیو چه ندین ئایه تی تر، که نه وه ش ئایه تی (٦، ٧) سوپه تی (النبا) ه که خوی گه وره ده فه رموی:

﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا * وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ (النبا ٦-٧)^{٢٨}

٢٨ ﴿نایا زه ویمان وه ک لانکه بۆ فه راهم نه میناون؟﴾ (نایا) کتوه کاشمان وه ک منیخ بۆ دانه کوتاون؟ (تا زه وی بپارێزیت له فشاری بوڕکان و مادده تواوه کانی ناو ناخی، هه روه ک تا له نگه ری پارێزیت و چه نده ها سویدی توتان پێ بگه یه نیت) ﴿.

"اوتاد" (stake) واته ئه و میخه‌ی که به زه‌ویدا ده‌کوتری و ده‌چیته خواره‌وه وه‌کو ئه و سینگانه‌ی که بۆ راگیرکردنی په‌شمال به‌کاردین، ئه م میخانه بناغه‌ی قولی چینه‌کانی زه‌وین.

له م بواره‌شدا، دیسانه‌وه وه‌کو هه‌موو ئه و بابه‌تانه‌ی که پیشتر نامارزه‌مان پیکردن، هیچ لیکۆله‌ره‌وه‌یه‌کی زانستی ناتوانی هیچ دژیه‌کیه‌ک له نیوان زانستی هاوچرخ و قورنانی پیروژدا بدوزینه‌وه.

زینده و مرزانی

له دهقه پیروژه کانی قورئان، ئه وهی له هه موو شتی زیاتر سه رسامی کردووم، ئه وه دهقانه که له باره ی زینده وهرانه وهن، هه م له باره ی ناژه لان و هه م له باره ی پوهه که جیا جیاکان. له پاستیدا پیوستیمان به کاتیکی زیاتره بۆ ئه م بابه ته به لام له بهر سنورداری کاته که مان ته نها چه ند نمونه به کتان بۆ باس ده که م.

لیره دا پیوسته جاریکی تریش ئاماژه به وه بکه مه وه که ته نها به م دواییانه، دوا ی دۆزینه وه زانستی به نوییه کان، هه ندی له مانا زانستیه کانی قورئانی پیروژمان بۆ پوون بویه وه، له کاتی کدا که نۆدیه ی وه رگی پان و پافه کانی قورئان له لایه ن ئه و لیکۆله ره وانه وه بووه که ده ستیان نه که یشتۆته زانستی ئه مپۆ، هه ر بۆیه ش زۆر له زانایان ئه و پافه و وه رگی پانانه له پوی زانستیه وه به ناپه سند ده زانن.

هه ندی دهقی پیروژی قورئان هه ن که مانا روکه شه کانیان ساده و ئاسانن، به لام پازی زانستی سه رسوپهینه ریان له نیو خودا چه شارداوه. بۆ نمونه، له و ئایه ته ی که هه ر زوو ناژه مان پیداوه خوا ی گه وره له سوپه تی (الأنبیاء) له ئایه تی ٣٠ دا ده فه رموی:

﴿أُولَٰئِكَ يَرَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَائِنًا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا
وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾ (الأنبياء ٣٠) ^{٢٩}

ئەمەش جوانترین جەخت کردنەوێه بۆ ئەو پاستیە نوێیەکی کە
بنجینەکی هەموو ژیان بریتییە لە ئاو.

---

٢٩ ﴿تایا ئەوانەکی بێ باوەڕ بوون نەیانبینیووە بۆیان پوون نەبۆتەو بەپاستی ئاسمانەکان و زەوی یەک پارچەبوون لەوودوا لیکمان جیا کردنەو (کە ئەمە ئاماژە بۆ ئەوێ کە ئەم پاستەقینە زانستییە لەلایەن ئەوانەوێ پەکی پێ دەبریت) لە ئاویش هەموو شتیکی زیندوومان لەراهم هیناوه (ئاو، زۆربەکی پیکهاتەکی لەشی ئادەمیزادو زیندەوهران و پووک پیکدەهینیت)، تایا ئەوانە هەر باوەڕ ناهینن (بەو پاستییانەو بەو دەستەلاتە بیسنوورەکی ئیمه)؟﴾

پوهه کناسی

له سهرده می پیغه مبر موحه معد (درودی خوی له سر بی) له
هیچ شوینکی سر نه م زهویه زانست نه گه یشتیووه نه و ناسته ی
که بلای هه موو پوه کیك نیر و می هیه، به لام خوی گه وره له
قورئانی پرؤزدا ده فهرموی:

﴿فَأَخْرَجْنَا بِهٖ أَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ شَتَّى﴾ (طه-۵۳) ^{۲۰}

نه مپو ئیمه هه مومان نه و راستیه ده زانین که هه موو میوه یه ک
له و پوه کانه ن که سیفته ی په گه زیان هه یه، ته نانه ت نه گه ر له و
پوه کانه ش بن که ناپیتینرین، وه ک مؤز. له سوپه تی (الرعد) نه م
ده قه مان به رچاو ده که وی:

﴿وَمِنْ كُلِّ الشَّجَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ (الرعد-۳) ^{۲۱}.

۲۰ - له ناسمانه وه باران داده به زینت - که به هویه وه چه نده ها جوت پوه کی پی پواندوه.

۲۱ - له هه موو به رویومیک جوتی فرله م هیناوه له هه ردوو جوره.

كارئەندامزانی

له بوارى كارئەندامزانیه وه (فیزیۆلۆژی)، ئایەتیک هەیه بەلامه وه نۆرگرنگه و سەرنجی پاكیشتاوم. هەزار سال بەر له دۆزینه وهی كۆئەندامی سوپی خوین، هەروهەما نزیكەى ١٣ سەده بەر له وهی بزانیی كه ئەندامەكانى ناوه وه له پێگای پرۆسەى هەرسكردنە وه خۆراكیان بۆ فەراهەم دەهێنریت، ئایەتیکى قورئانى پیرۆز وه سەفى سەرچاوهی پێكها ته كانى شیر دەكات، ئەمەش بە بونی هەماهنگى ته واوله گەل پاستیه زانستیه كانى ئەمڕۆ.

بۆ تیگەشتن لەم ئایەتە پێویستە ئەوه بزانین كه هەر له ناو دەمدا كارلیكى كیمیایی له نیوان خواردن و ئەنزیمه كاندا پوو دەدات، دواتریش له نیو گەدەو پێخۆله كان ئەوه كرداره بەردەوام دەبیت، ئەمەش دەبیتە هۆی دەردانى وردە مادده خۆراكیه كان له شیوهی گەردیی دا كه دواتر له پێگای پێژهیه كى بێشومار له وردە مه میله كانى دیوارى پێخۆله دەمژرین بۆ ناو سوپی خوین. خوین مادده خۆراكیه كان بۆ ته وایى ئەندامه كانى لەش دەگوازیتە وه له پێگای سوپی خوینە وه، له ناو ئەو مادده خۆراكیانه شدا پزێنه كانى مه مك هەن كه بەرپرسن له بەر هەمەئێنایى شیر.

بۆ تیگه‌یشتنمان له ئایه‌تگه‌ی لیکێ له‌م جۆره، که تا ئهم دوایانه‌ش ماناکانیان پوون و ئاشکرا نه‌بوون، پێویسته سه‌ره‌تا له پرۆسه بایۆلۆژییه‌کان بگه‌ین.

ئهمۆ مانای ئهم ئایه‌ته قورئانییه‌ی سوپه‌تی (النحل) لیل و قورس نییه:

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ﴾ (نحل-٦٦)^{٣٢}

پێکهاته‌کانی شیر له لایه‌ن پزێنه‌کانی مه‌که‌وه ده‌رده‌درێن و به‌هۆی پرۆسه‌ی هه‌رسکردنه‌وه له پێگه‌ی سوپی خوێن خۆراکی پێویستی بۆ دابین ده‌کری. ده‌ستپێکی پرۆسه‌که بریتیه له به‌رامبه‌ر یه‌کبوون و هه‌ماهه‌نگ بوونی خوێن و ئه‌و ماددانه‌ی له‌ناو ریخۆله‌دان له‌سه‌ر ئاستی خودی دیواری ریخۆله.

ئهم بێرۆکه وردو پوخته به‌رهمی دۆزینه‌وه‌کانی کیمیا و کارنه‌ندامزانی یه‌ له‌بواری کۆنه‌ندامی هه‌رسدا، ئهم راستییانه‌ش زیاتر له هه‌زار سال دوا‌ی موحه‌مه‌د (درودی خوا‌ی له‌سه‌ر بی) دۆزراونه‌ته‌وه.

٣٢ ﴿به‌پاستی له‌ بوونی مالات و (زینده‌وه‌رانی جۆراو جۆردا) په‌ندو نامۆزگاری هه‌یه بۆتان و جیگه‌ی سه‌رنج و تێزنامه، له‌نبیوان ئه‌وشتانه‌ی که له‌ سکبان دا هه‌یه، له‌ گزۆگیای هه‌رسکراو خوێن دا، شیرێکی پاک و بێگه‌ردو خۆش و به‌تام و گه‌وارا به‌رهم ده‌هه‌تێن بۆ ئه‌وانه‌ی ده‌یفخنه‌وه﴾.

كۆرپە لە زانی

له قورئانی پیرۆزدا چەندین دەق لەسەر وەچە خستنه وەهێ مرۆڤ هاتوون و بەره‌نگاری ئه‌و زانایانه ده‌کەن که پشت به لیکۆئینه‌وه‌کانی مرۆڤ ده‌به‌ستن. له‌ راستیدا له‌م دواییانه‌دا مرۆڤ په‌ی به‌م ده‌قانه‌ برد، ئه‌مه‌ش دوا‌ی ئه‌وه‌ی که زانستی نوێ ده‌رکه‌وت و زانیاری مرۆڤ له‌باره‌ی زینده‌وه‌رزانی زیاد‌ی کرد و ئامی‌ری وردبین (مایکرو‌سکۆپ) داهینرا، ئه‌مانه‌ وایان له‌ مرۆڤ کرد بتوانی له‌ قولایی ئه‌م ده‌قه قورئانیانه‌ تیبگات و رافه‌یان بکات. له‌ سه‌ره‌تا‌کانی سه‌ده‌ی حه‌وته‌مدا مه‌حال بوو مرۆڤ بتوانی بیرو‌که‌ی له‌م جو‌ره‌ به‌ وردی و به‌ ته‌واوی ده‌ربهری‌ت. هیچ به‌لگه‌یه‌ک نیه‌ ئه‌وه‌ پیشان بدات که له‌ واکاتانه‌دا دانیشتوانی پۆژه‌لانی ناوه‌راست و نیشتمانی عه‌ره‌بی هیچیان له‌ خه‌لکی پۆژئاوا و هه‌ر شوینیکی تر زیاتر زانیبیت. له‌ پۆژگاری ئه‌م‌پۆدا زۆریک له‌ موسولمانان زانیاری ته‌واویان هه‌م له‌باره‌ی ده‌قه قورئانیه‌کان و هه‌میش له‌ باره‌ی زانسته‌ سروشتیه‌کانه‌وه‌ هه‌یه‌، ئه‌مه‌ش وایکردوه‌ که بتوانن ویکچوونه‌ سه‌رسوره‌ینه‌ره‌که‌ی نیوان قورئان و زانستی هاوچەرخ له‌باره‌ی وەچە خستنه‌وه‌ بدۆزنه‌وه‌.

هەرگیز کۆمپنتی ئه و گه نجه موسولمانه ههژده سالیهم بیر ناچیتته وه که له سعودیه گه وره بوبوو، ئه مهش کاتی که کۆمپنتیکی له سه ر بابه تیگ نوسیوو له باره ی وه چه خستنه وه ی مروؤ ههروهک له قورئاندا باسکراوه . ئه و گه نجه ئاماژه بۆ قورئان ده کاو ده لئ " ئه م کتیبه زانیاریه بنچینه ییه کان له م باره یه وه به ته واوی پیشکesh ده کات. کاتی له قوتابخانه بووم، مامۆستا که م ئه م قورئانه پیروژه ی به کارده هیئا تا وه کو چۆنیه تی دروست بوون و له دایک بوونی مندالمان بۆ شی بکاته وه، به لام کتیبه کانی ئیوه له باره ی پهروه رده ی سیکیسی یه وه تاویگ له دواوه ن!"

ئه گه ر هاتباو به وردی باسی (وه چه خستنه وه له قورئانی پیروژم بکردایه ههروهک بابه ته کهش ده خوازیت، ئه و ئه م نامیلکه یه ده بووه کتیبیکی گه وره . ئه و پراهه و شیکردنه وه زمانه وانی و زانستیانه ی له م باره یه وه له کتیبی (کتیبی پیروژ و قورئان و زانست) باسم کردوو ه بۆ هه ر که سی به سه، تا قولتر له م ئایه ته قورئانیانه له ژیر پۆشنایی زانستی هاوچرخ تیگات، ته نانه ت ئه گه ر عه ره بیه کی ته واویش نه زانی یان زانیاریه کی ئه وتۆشی نه بی له باره ی کۆرپه له زانیه وه .

ئەگەر لە بواری کۆرپە لە زانیدا بەراوردێک بکەین لە نێوان زانیاریەکانی مەرۆک لە ساتی دابەزینی قورئانی پێرۆز و زانیاریە زانستییەکانی ئەمەرۆک، ئەوا دەبینین کە ئەندازە ی پیکەرە سازان و هەماهەنگی قورپئان و زانستی نوێ لە ئاستیکی سەرسوڕهێنەر دایە، ئەمە لە کاتی کدا کە نامەوی زۆر ناماژە بەو بکەم کە هیچ دەقیکی قورئانی نیە بۆ ئەو بیروکە چەوتانە بگەرێتەو کە ئەوکات لە جیهاندا باو بوون.

پیتین

با بیین له م نایه ته پیروژانه دا بیروکه ی لژیکی له باره ی نالژیی سپیرومه^{۳۳} پوخت بکهین، ههروه ها له باره ی نه و راستییی که برینکی نیجگار که م له م تنوکه وردانه پیویستن بو دلنیا بوون له بوودانی کرداری پیتین. ههروه ک خوی گه وره له سوپه تی (الانسان) له نایه تی دووه مدا ده فهرموی:

﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾
(الإنسان ۲)^{۳۴}

و شهی (نطفه) له زمانی عه ره بیدا به مانای (بریکی زود که م) دیت، نه گه ره به فرمان به کارهات نه و کات به واتای (دلۆپ دلۆپ هاتنه خواره وه) دیت. نه مهش به و دلۆپانه چوینراوه که له ژیره وهی مه نجه لیک ده مینیتته وه دوی به تالکردنی. نه م نایه ته پیروژه به شیوه یه کی راست و دروست نه وه ده گه یه نی که کرداری پیتین به ته نها له لایه ن قه باره یه کی که می شله نه نجام ده دریت.

۳۳ تقوی بباو (وه رگنې)

۳۴ ﴿بېنگومان نېمه نېسانمان دروست کرد له تېکه له یه ک (له سه ره مېکوته یه کی بچوک و مېلکرکه یه ک) له کانتیکدا ده مانه ویت تاقی بکه یه وه، هه ر بۆیه ده زگای بیستن و بینیمان پې به خشی﴾.

له لایه کی ترهوه، تیگه له شله (أمشاج) پرافه وانانی پیشتربه
تیگه له ی تۆوی نیرینه و مینه لیکیان دابووه وه، به لام زانا
هاوچرخه کان نه م بیرۆکه یه یان راستکرده وه و تیبینی نه وه شیان
کرد که سپیرم له چەندین پیکهاته ی جیاجیا دروست بووه .

کاتی قورئان باسی شله ی پیتینه ر ده کات که پیکهاته که ی
جیاجیا و هه مه چه شنه، نه وه شمان پی پاده گه یه نی که وه چه ی
مرۆف له شتیکی پوخته کراوی ناو نه م شله یه دروست ده بیته .
هه روه ک خوای گه وره له سوپه تی (السجدة) له نایه تی هه شتدا
ده فه رموی :

﴿ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِّنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ﴾ (سجدة-۸)^{۳۰}

وشه ی "سُلالة" به مانای (کرۆک) دیت واته (باشترین به شی
شتیک). که واته نه گه ر به هه ر مانایه ک لیکی بده ینه وه نه وه مان بو
ده رده که وی که مرۆف له به شیکی شتیکی دروست بووه . نه وه تا
زانستی نه مپۆش نه مه پشتراست ده کاته وه ده لی " له ماوه ی
کاری سیکیسیدا زیاتر له ۵۰ ملیۆن خانه له پیاوه وه ده رده په ریته

۳۰ ﴿پاشان زنجیره ی نه وه کانی له ئاوکی ساده و بی نرخ به دیته ناوه﴾.

بەلام تەنھا بەك خانەى دەچىتە نىو ھىلكۆكە ئافرەت و كردارى
پىتېن ئەنجام دەدات، ئەو خانەيش پىى دەگوتى سېپىرما تۆدۆن
(Spermatozoon)." .

چاندن (جیگیر بوون)

کاتیک هیلکه له جۆگه‌ی (فالوپ) پیتیندرا، به‌ره و ناو مندالدان (په‌حم) به‌پنده‌که‌وی، پاشان له دیواری مندالدان دا له شوینی خوی ده‌گیرسیته‌وه. ئەم پرۆسه‌یه پێی ده‌گوتری " Implantation of the egg " واته (چاندنی هیلکه)، چاندنی هیلکه‌ش له ئەنجامی گه‌شه‌سەندنی فیلۆسیتی‌ه‌کانه‌وه‌یه (Villosities) که راسته‌وخۆ هیلکه‌که به دیواری په‌حمه‌وه ده‌لکێنن. جا هه‌روه‌ک چون پوهه‌ک خواردنی پتویست له زه‌وی به‌ده‌ست دێنی، ئەم فیلۆسیتیانه‌ش به هه‌مان شیوه خواردنی دابینکراو له دیواری په‌حمه‌وه بۆ هیلکه‌که راده‌کێشن و، وا له هیلکه‌که ده‌که‌ن که به مندالدان (په‌حم) هه‌و بنوسیته و هه‌لبواسریت. ئەم پرۆسه‌یه‌ی چاندنی هیلکه به دیواری مندالدانه‌وه و جیگیربوونی تیایدا له چه‌ندین ئایه‌تی قورئانی پیرۆزدا باسی کراوه‌وه به "عَلَقٌ" ناوی بردراوه. ئەم وشه‌یه ناوی یه‌کی له سوره‌ته‌کانی قورئانی پیرۆزیه‌شه که خوی گه‌وره له ئایه‌تی دووه‌مدا ده‌فه‌رموی:

﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ (علق ۲)

پېم وانيه كه هېچ وه رگيپرانئكي گونجاو هه بي بۆ وشه ي "عَلَق" جگه له وه ي كه هه مان ماناي بنه په تي خۆي بۆ دابندرئيت. ئه وه هه له يه نه گه ر بيّت و ليّره دا باسي خويّني مه ييو بكه ين هه روه ك مامۆستا حميد الله له وه رگيپرانه كه يدا باسي ده كات. ئه وه مانايه كي داتاشراوه كه بۆ ئه و وشه يه گونجاو نيه كه له ده قه كه دا هاتوه .

کۆرپه له

گه شه کردنی کۆرپه له له ناو په حمی دایکدا به کورتی باسی لیتوه کراوه، به لام نه م باسه کورته زۆر ورده و ته واو بابه ته که ی بیکراوه، چونکه نه وشه سادانه ی قورئان که باسی گه شه ی کۆرپه له ده که ن له پوی زانستی وه ته واو له گه ل قوناغه بنچینه ییبه کانی گه شه ی کۆرپه له دینه وه. خوی گه وره له قورئانی پیرۆزدا له سورپه تی (المؤمنون) له ئایه تی (۱۴) ده فه رموی:

﴿ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ۗ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ (المؤمنون-۱۴) ۳۷

۳۷ ﴿له وه ودوا نوتفه که مان کردوه به خۆه لواسه ریک (سه ره میکوته یه ک) پاشان خۆه لواسه ره که مان کردوه به گۆشتپاره یه ک، ئینجا (شیوازی) گۆشتپاره یه که مان به په یکه ری ئیسک گۆپوه وه به گۆشت په یکه ری ئیسکه که مان داپۆشیوه، نه وسا له شیوه یه کی تر دا ده رمانه یئاوه (که شیوه ی ئاده میزادیکی ریک و پیکه و پۆحی پی به خسراوه)، به راستی خوی مه زن به رزو پیرۆز موباره که و چاکترین به دبه یینه رو چاکترین دروستکاره ﴿﴾.

له یه کیک له قوناغه کانی گه شه کردنی کۆرپه له دا، زاراوه ی
گۆشتپاره (مضغه) باشتیرین وشه یه که بۆ شیوه ی کۆرپه له که
به کاربیت.

پاستیه کی زانراوه که ئیسکه کان له ناو گۆشتپاره گه شه ده که ن،
ئینجا به ماسولکه کان داده پۆشرین. جا له نایه ته که دا (گۆشتی
ساغ) هاتوو که پیک به مانای ماسولکه دیت.

کۆرپه له له یه کیک له قوناغه کاندای هندی له به شه کانی پیک و
ئه ندازه یین و هه ندی به شی تریشی ناریک و نا ئه ندازه یین. ئه مه ش
ته واو هاومانایه له گه ل نایه تی خوی گه و ره که زۆر به ئاشکرایه له
سوره تی (الحج) له نایه تی (۵) دا ده فه رموی:

﴿... فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ
مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ ۗ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ
مُسَمًّى...﴾ (الحج- ۵) ^{۳۸}

۳۸ ﴿... ئه وه چاک بزانی که ئیمه سه ره تا ئیوه مان له خاک و خۆل دروست کردوو،
له وه ودوا (ئه وه کان) له نوتفه یه ک (پهیدا بوون)، پاشان نوتفه ش ده بیته خۆه لۆسه ریک
له ناو مندالدان دا، له وه ودوا ده بیته گۆشتپاره یه کی ته واو سه روسیما دار، یان نا ته واو،
(هه موو ئه م شتانه ده هیئینه وه یادتان) تا بۆتان پوون بکه ینه وه که ئیمه ناوا ئیوه مان
دروست کردوو دووباره دروست کردنه وه شتان لاما ن ئاسانه، ئه وه ش بمانه وی له
مندالدانه کاندای جیگیری ده که یین تا کاتیکی دیاریکراو.﴾

و یپرایی ئەمانەش خوای گەورە باسی پوختساری مرۆڤ و
 هەستەوهرەکانی و ئەندامەکانی ناوہوہی دەکات، ھەرۆک لە
 سوپرەتی (السجدة) لە ئایەتی (۹) دەفەرموی:

﴿... وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ...﴾ (السجدة-۹) ۳۹

لێرەدا ھیچ شتێک نیە لە قورئاندا کە دژایەتی زانست و زانیاری
 ئەمرۆ بکات، سەرەپای ئەمەش ھیچ یەکیەک لە ھەلە و ئەفسانە
 باوہکانی کاتی خۆی (سەردەمی دابەزینی قورئان) نەخزیوہنەتە
 نیو قورئانی پیرۆز، ھەرچەندە کە لە سەدەکانی ناوہپاستدا
 کۆمەلێک بیروکەو بپوای جیا جیا ھەبوو لەبارە ی گەشە ی مرۆڤ کە
 سەرچاوہ کانیا ن بۆ ئەفسانە و گریمانەکان دەگەرا یەو و ئەم
 بیروکانەش بۆ چەندین سەدە ی دواتر بەردەوام بوون. بێچینە یی
 ترین قوناغی کۆرپە لە زانی لە ساڵی ۱۶۵۱ ی زاینی بوو، کاتیک
 (ولیم ھارفی) وتی "ژیان بە گشتی سەرەتا کە ی لە ھێلکە یە کەوہ
 دیت". لەو سەردەمەدا زانین سویدیکی زۆری لە (دۆزینەوہ ی
 وردبێن) وەرگرت، بەلام ھیشتا خەلک مشت و مریان بوو لەسەر پۆلە

یهك له دواى به كه كانى هیلکه و تۆوه خانه (سپیرما تۆزۆن).
 سروشتزانی گه و ره (به قۆن) به كيك بوو له وانه ی پالپشتی بیردۆزی
 هیلکه ی ده کرد. له لایه کی تره وه (بۆنیت) پالپشتی بیرۆکه ی
 (هیلکه دانه كانى حه وا) ی ده کرد که پیی و ابوو حه وا (دایکی
 مرؤفایه تی) تۆوی هه موو مرؤفه كانى تیا بووه، هه ریه که یان له ناو
 نه وه ی تریان پیچراوه ته وه.

کتیبی پیروژ و قورئان و زانست

ئىستا ئىمه گەيشتىنه دوا بابەت، لىرەدا دەمەوى بەراوردىك بكم له نىوان زانستی نوئ و هەندئ دەقى پىروژى قورئانى كه له كتیبى (كتیبى پىروژ و قورئان و زانستی هاوچرخ) يشدا ئاماژەم پىيان كروون:

وهدیهينان

تا ئىستا چەندىن دژىه كمان بىنيوه له نىوان زانست و دەقه ئاينيه كاندا له بارهى وهدیهينانى گەردونه وه. بەلام كاتىك هاتمه سەر قورئان، هەماهنگى تەواوم له نىوان ئايەتەكانى قورئانى پىروژ و زانستی هاوچرخ بەدى كرد. هەروەها پەيم بەوه برد كه كتیبى پىروژ هەندئ دەقى واى تىدا هەن كه له پوى زانستىه وه جىگای قەبوولكردن نىن. توشى سەرسوپمان دەبين كاتىك بۆمان دەردەكەوئت كه گىرانه وەكانى نىو كتیبى پىروژ له بارهى وهدیهينانى گەردونه وه له لایەن قەشەكانى سەدهى شەشمى زايىنى نوسراوه تەوه! هەر بۆيش زاراوهى (sacerdotai narration گىرانه وهى قەشەى) بە شىوه يەكى پەسمى بۆ ئەم مەبەستە بەكارهاتووه، گىرانه وه كه زياتر له مەبەستى وتارىك

دهچی که بۆ هاندانی مه سیحیه کان پیکخرابی تا هانیان بدات بۆ گرنگیدان به پۆژی یه کشمه مه (پۆژی پیروزی ههفته). گێرانه وه که به شیوه یه که بوو که جیگای مشتومپی تیدا نه بوو، ههروه کو (باوک دیفوکس) که سه روکی پیشوتری قوتابخانه ی ئینجیلیسی ئورشه لیم بوو نامازه ی به وه داوه که ئه م گێرانه وه هه تهمانه سیفته ی شه رعیان پیدرابوو.

کتیبی پیروزی گێرانه وه ی کورتتر و کۆنتر له باره ی وه دیهێنان ده گرێته خۆ، نه و چاپه ی که پیی ده لێن (یه هوا^{۴۰} Yahvist) له گۆشه یه کی ته واو جیاوازه وه بۆ بابته که ده چیت. ئه مانه هه ردوکیان له (گێنه سیس^{۴۱} Genesis) وه رگیارون که یه که م کتیبی (پینتاتیوک^{۴۲} Pentateuch) یان ته و پاته که گوایه موسا

---

۴۰ (یه هوا) یه کیکه له جوار سه رچاوه سه ره که کانی ته و پات و کۆنترنیانه. نیوه ی (سفر التکوین) پیکده هینیت و نیوه ی یه که می (سفرالخرج) و چه ند به شیک ی (سفر العدد) پیکده هینیت. له م سه رچاوه یه دا خودا به شیوه یه که وه سف کراوه وه که ئه وه ی که له مروژ به چیت و پیی ده لێن (یه هوا). (وه رگێر - ویکیبیدیا)

۴۱ (گێنه سیس) بریتیه له یه که م کتیبی په یمانی کۆن (ته و پات) که باس له وه دیهێنانی که ردوون ده کات (وه رگێر - فه ره نگی ویبستێر)

۴۲ (پینتاتیوک) بریتیه له پینچ کتیبی یه که می ده فه کانی کتیبی پیروزی (وه رگێر - فه ره نگی ویبستێر)

نوسه ری ئه م کتیبه یه، به لام ئه و ده قه ی (گینه سیس) که ئه مرۆ
 له بهر ده ستماندایه چه ندین گۆرپانکاری به سه ردا هاتوه .
 ئه و گۆرپانه وه ی (گینه سیس) که قه شه کان پیی هه لساون باس
 له زنجیره ی بنه ماله کان ده کات و تا ئاده م دریزده بیته وه، به لام
 به وه ناسراوه که به شیوه یه کی گالته جارپی باس له و زنجیرانه
 ده کات بۆیه که س به هه ند وه ریناگریت، له گه ل ئه وه شدا هه ندی له
 نوسه رانی ئینجیل له وانه (مه تا و لوقا) که م یان زۆر وشه به وشه
 دووباره هه مان شتیان له باره ی زنجیره ی بنه ماله یی پیغه مبه ر
 عیسا دارشتۆته وه. (ماتیۆ) دره ختی بنه ماله یی پیغه مبه ر عیسا تا
 پیغه مبه ر ئیبراهیم باس ده کات، (لوقا) ش تا پیغه مبه ر ئاده م
 ده روات، ئه م ده قانه ش له پوه ی زانستی وه په سندن نین چونکه
 به رواریک دیاری ده که ن بۆ ته مه نی زه وی و، بۆ کاتی ده رکه وتنی
 مرۆف له سه ر زه وی، ئه مه ش ته واو پیچه وانه ی ئه وه یه که زانستی
 هاوچرخ له سه ری دامه زراوه، له کاتی کدا که قورنانی پیروز هیچ
 به راوردیک دانانیت.

پیشتر ئاماژه مان به وه کرد که تا چ ئاستیکی به رز قورنانی پیروز
 له گه ل زانستی هاوچرخ له باره ی دروست بوونی گه ردوونه وه
 هاوپیاه، له کاتی کدا که گۆرپانه وه کانی کتیبی پیروز گونجاو و

هاورپانین له گەل زانستدا به تایبەت کاتیک باس له دروست بوونی گەردوون دەکەن بە دەرکەوتنی ئاو، هەروەها له بارەى دروست بوونی پۆناکی که دەلی له پۆژی یەکهەم دروست بووه، واتە پیش ئەستیرهکان له کاتیکدا که ئەستیرهکان سهراوهی پوناکین، هەروەها دروستبوونی ئیواره و بهیانی پیش دروست بوونی زهوی، وه دروست بوونی زهوی له پۆژی سییەم پیش دروست بوونی خۆر له پۆژی چوارەم، دەرکەوتنی ئازەل له پۆژی شەشەم پیش دەرکەوتنی بالندەکان له ئاسماندا له پۆژی پینجەم، ئەگەرچی ئازەلهکان یەکهەم جار دەرکەوتن. ئەم پرستانە ئەنجامی ئەو بیرو رایانەن که له کاتی نویسینی ئەو دەقانهدا باو بوون، ئەگینا هیچ مانایەکی تریان نیە.

تەمەنی زهوی

وه چه زانی له کتیبی پیروژدا، که دواتر بووه بنچینهی پۆنژمیری جوله که، جهخت له سه ر ئه وه ده کاته وه که تەمەنی زهوی بریتیه له (۵۷۳۸) سال. ئەمەش شتی که له مهیدانی زانستدا به دهگمەن دانی پێدا ده نیریت. تەمەنی کۆمه له ی خۆرمان به نزیکه یی چوار بلیۆن و چاره که بلیۆنیک سال ده بیت و، ده رکه وتنی مرۆ له سه ر زهوی به و شیوه یه ی که ئە مرۆ ده زانین به نزیکه ی ده یان هه زار سال ته خمین کراوه، ئە گه ر زیاتریش نه بیت. بێگومان قورئان هه یچ ئاماژه یه ک به تەمەنی زهوی نادات و، ئە و زانیاریه ئایینیانه ش که تەمەنیک بۆ زهوی داده نین تاییه تن به ده قه ته وراتیه کان.

لافاوهکه^{۴۳}

دووم بابەتی گرنگ بۆ بەراورد کردن له نێوان کتیبی پیروژ و قورئان بریتیه له "لافاوهکه". له راستیدا گێرانهوهکه ی کتیبی پیروژ تیکه له یهك له دوو وهسفی لیک جیاواز له خو دهگریت، به جوریک که تهنانهت پوداوهکانیش له ههیه که یان به شیوهیهکی جیاواز تیکگری دراوین. کتیبی پیروژ باسی لافاویکی گهردوونی دهکات و میژوووهکه ی دهگه پێننیتتهوه بۆ ۳۰۰ سال بهر له ئیبراهیم (درودی خوا ی له سه ربیّت).

به پێی ئه و زانیاریانه ی که له باره ی ئیبراهیمه وه (درودی خوا ی له سه ربیّت) له بهره ستمان دان، ئه و کاره ساته دهگه پێته وه بۆ ده و روبه ری سه ده ی (۲۱) و (۲۲) ی پیش زاین، ئه مه ش به پێی ئه و زانیاری و داتا میژوویانه ی که ئه مرۆ له بهر ده ست دان به راست دانانریت. بۆ نمونه: چۆن ده کری بڕوا به وه بکه ین که له سه ده ی ۲۱ یان ۲۲ ی پیش زاین کاره ساتیکی گهردوونی هه موو شارستانیه تیکی سه ر پووی زه وی پامالیبی، له کاتیکدا هه مومان ده زانین که ئه و ماوه یه ده که ویتته چاخ ی پیش شان شینی

۴۳ مه به ست لئی لافاوهکه ی سه رده می پێغه مبه ر نوحه (درودی خوا ی لیبی) (وه رگێن).

ناوه پاست له میسرپ که ده که ویتته نیوان فرمانره وایی بنامالهی ده و یازده، جا له پووی میژوو بییه وه په سندرکراو نیه هه موو مرؤفایه تی له و سهرده مه دا له ناوچوبیت! که واته هه موو ئه و ده قانه به پیی زانستی نوی پرت ده کرینه وه. له م سۆنگه یه وه ده توانین جیاوازیه به رفراوانه که ی نیوان کتیبی پیروژ و قورنان وه دی بکهین.

به پیچه وانهی کتیبی پیروژ، قورنان له بابته تی لافاوه که ناماژه به وه ده کات که لافاوه که ته نها بۆ سهر نه ته وه ی نوح (درودی خوی له سه ربی) بووه و، ئه مه ش وه کو سزادانیک بووه بۆ ئه و گوناها نه ی که له سه ری به رده وام بوون. قورنان کاتی پوودانی ئه م کاره ساته دیاری ناکات. بیگومان هیچ ره خنه و ره تکرده وه یه کیش نیه له لایه ن میژوونوسان و شوینه وارناسانه وه به رامبه ر به گتیرانه وه که ی قورنانی پیروژ.

فیرعهون

سییه م بابت بۆ به راوردکردنی کتیبی پیروژ و قورئان، که زۆر گرنکه بریتیه له "چیرۆکی موسا پیغه مبه ر" (دروودی خوای لیبت)، به تایبه تی ده رچوونی عبیره کان له میسر. لیره دا ته نها باسی پوخته یه کی ئه و لیکۆلینه وه ی خۆمتان بۆ ده که م که له کتیبه که م^{۱۱} دا باسکردوه. له باره ی ئه م چیرۆکه وه تیبینی ئه وه م کردوه که کتیبی پیروژ و قورئان له سه ره نده ی خال کۆکن و له سه ره نده یکی تر پێچه وانه ی یه کترن، له هه مانکادا له هه نده ی خالدا به شیوه یه کی ناسایی یه کتری ته واو ده که ن.

له نیو ئه و گریمانانه ی که ئاماژه به کاتی ده رچوونی موسا (دروودی خوای له سه ری) ده که ن له میژووی فیرعه ونه کاندا، که یه شتمه ئه و نه جامه ی که راستترین تیۆر ئه وه یه که جیگره وه ی په مسیسی دووه م که ناوی (میتره بتاح) بوو، ئه و فیرعه ونه یه که کاتی خۆی عبیره کانی له میسر وه ده رناوه. به راوردکردنی ده قه ئابینه کان و به لگه نامه شوینه وارییه کان پشتگیریه کی به هیزی ئه م تیۆره ده که ن. شادومانم به وه ی که ده توانم بلیم: گێرانه وه که ی

۱۱ مه به ست پتی کتیبه به ناویانگه که یه تی (کتیبی پیروژ و قورئان و زانستی نوی)،

کتیبی پیروژ به لگه به کی گرنگمان پیده دات له باره ی بوونی موسا له میژووی فیرعه ونه کان دا. زیاتر پیده چی موسا له ماوه ی فه رمانپه وایی په مسیسی دووه مدا له دایک بوبیت، که واته لیږه دا زانیاریه کانی کتیبی پیروژ خاوه نی به هایه کی میژووین له باره ی چیرۆکی موسا (سه لامي خواي لى بى). توژیڼه وه پزیشکیه کان له سر مومیای میرنیبتاح زانیاری زۆر به سودتری بۆ ئاشکرا کردین له باره ی هۆکاره کانی مردنی فیرعه ون. له راستیدا په کیک له گرنگترین به لگه کان بریتیه له بوونی مومیای فیرعه ون. کتیبی پیروژ نه وه مان پى پاده گه یه نی که فیرعه ون نوقمی ده ریا بووه، به لام هیچ زانیاریه کی زیاترمان پى نالیت که ئایا دواتر چی به سره لاشه که ی هات! . خواي گه وره له قورئانی پیروژدا ئاماژه به وه ده کا که لاشه ی فیرعه ون له ئاو ده ربازده کریت و ده پاریزریت هه روه که له سوره تی (یونس) دا ده فرموی:

﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً ۚ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنِ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ﴾ (یونس-۹۲)^{۴۵}

۴۵ ﴿نه مۆ شیت لاشه ی تو ږگار ده که ی تا ببیته موعجزه و په ندو ئامۆزگاری بۆ نه وانه ی دواي تو دین (دیاره خواي گه وره پاراستویه تی له وه ی که ماسی بیخوات، شه پۆلی ده ریا گه یانديه که نار، تا نه وانه ی که به خوابان ده زانی به چاوی خویان ببینن که فیرعه ون ئاده میزادیکه وه که ئو خه لکو ببیته په ند، بۆ هه موو پاشاو زۆرداره کانی سه ر زه ی که نه وه سه ره نجامی مسۆگه ری هه موویانه)، به لام به پاستی زۆده ی خه لکی له نایه ت و موعجزه کانی ئیمه غافل و بی ئاگان﴾.

به پئی پشکنینئیکی پزیشکی مؤمیاگهی فیرعهون، ئه وه مان بۆ دهرده که وی که ناگونجی لاشه که ی بۆ ماوه یه کی زۆر له ئاودا مابیته وه، چونکه هیچ نیشانه یه کی تیگچونی ئه و لاشه یه دهرناکه وی که له ئه نجامی مانه وه ی زۆر له ژیرئاودا په یدابوو بی. جارئیکی تر دهرده که وی که به به راورد کردنی گێرانه وه که ی قورئان و زانیاریه زانستیه کان، زانستی هاوچرخ مه ودای هیچ ره خنه یه کی بۆ نامینیته وه.

ئه و پیکه وه سازانه ی که له نیوان زانستی هاوچرخ و قورئاندا هه یه یه کی که له خاسیه ته کانی سروشی قورئانی. به لام ئایا ده کری ئیمه تیگرای سروشی مه سیحیه ت و جوله که به هه موو ئه و به ها جه وه ریه نه ی که ده یانگر نه خو ره تبکه ی نه وه، به هۆی جه خت کردنه وه له سه ر ئه و هه له زانستیه نه ی که لیان ده گیرین؟. من پیم وانیه، چونکه ئه و ره خنانه ی که له کتیبی پیروژ ده گیرین، سه راپای کتیبه که ناگر نه وه، به لکو ئه م ره خنانه ته نها چه ند شوینئیکی کتیبه که ده گر نه وه. هه ندی ده قی نیو کتیبی پیروژ به هایه کی میژویی گومانلینه کراویان هه یه. له کتیبه که شم "کتیبی پیروژ و

قورئان و زانست " لهو بهشەى كه باسە له زانينى سهردەمى موسا (سهلامى خواى له سهريى) كردوو، ئاماژەم بەو دەقانه داوه .

زانا هاوچەرخەكان ئاگادارن بە ھۆكارە سەرەكیەكانى بوونى دژىك و جياوازی له نىوان كتيبى پىروۆز و زانستى هاوچەرخدا! .
 پەيمانى كۆن^{٤٦} له كۆمەلەك دەقى ئەدەبى پىكھاتووە كه له ماوهى نزىكەى نۆ سه دەدا نوسراونەتەوهو، ئەمە سەرەپاى ئەوهى كه چەندىن جارىش ھەموار كراون. كهواتە پۆلى مرۆڤ لە داپشتنى راستەقىنەى ئەو دەقانهى نۆو كتيبى پىروۆز بە پوونى ھەستى پى دەكرى.

له لایەكى ترهوه، سروشى قورئان خواھنى مێژوویەكە كه له بنەپەتەوه جياوازه. ھەك پوون و ئاشكرايه، قورئان لهو ساتەى كه بۆ مرۆڤايەتى دابەزى، ھەر له ماوهى ژيانى موخەممەد دا (درودى خواى له سهريى) خەلكىكى زۆر لەبەريان كرد و فيزى بوون و، ھەر لهو ماوهیەشدا نوسرايهوه. ئەمەيه بەراستى ھۆكارى ئەوهى كه بە

هیچ شیوه‌یه‌ک کیشه و گومانمان له پاسته‌قینه‌یی قورئانی پیروژ نییه.

ئه‌گەر له ژێر پۆشنایی زانستی هاوچهرخ و به‌شیوه‌یه‌کی باب‌ه‌تیانه له قورئانی پیروژ وورد ببینه‌وه، ئه‌وا دان به‌و پاستیه‌دا ده‌نێن که پیکه‌وه سازانکی ته‌واو له نێوان زانستی نوێ و قورئاندا هه‌یه، هه‌روه‌ک چه‌ند جارێکی تریش ئه‌وه‌مان باس کردووه و ئاماژه‌مان پێداوه.

لێکۆلینه‌وه له قورئان و امان لێده‌کات که به‌ هیچ جوړیک ئه‌و گومانه‌مان به‌ خه‌یالدا نه‌یه‌ت که که‌سیک له سه‌رده‌می محمد (درودی خوای له‌سه‌ربی) نوسه‌ری کتیبیکی وایی، ئه‌مه‌ش به‌ له‌به‌رچاوگرتنی ئه‌و زانسته‌ی که له‌و سه‌رده‌مه‌دا هه‌بووه. جا ئه‌و خالانه‌ی که ئاماژه‌مان پێدان و ده‌که‌ن که قورئانی پیروژ کتیبیکی شاز و ده‌گه‌ن بی له‌ نیو تیکرای کتیبه‌ ئایینی و نا‌ئایینه‌کانداو هه‌ر زانایه‌کی بی لایه‌ن ناچار ده‌که‌ن که دان به‌ بیتوانایی خۆی بنی له‌ خسته‌پرووی هه‌ر شیکردنه‌وه‌یه‌ک که ته‌نها پشت نه‌ستور بی‌ت به‌ هه‌سه‌نگاندنه‌ مادیه‌کان.

ئەو راستیانەى كە لێره بە خوشحالیەوه پیشكەشم كردن
تەحەددايەكى راستەقینەیه بۆ توێژینهوهكانى مرۆڤ و، تەنھا یەك
هەلبژاردەیان بۆ دەهێڵیتەوه، ئەویش ئەوهیە كە بى گومان قورئان
سروشى خۆای گەرەبە.

ناومرۇك

لاپەرە	بابەت
۵	پېشەكیی وەرگېران
۱۰	مۇرىس بۇكای
۱۳	ئە وتەكانى مۇرىس بۇكای:
۱۴	مسونمان بوونى موريس بۇكای
۲۲	بۇكاليزم
۲۳	پېشەستىيى
۲۵	پېشەكى
۲۸	ئايين و زانست
۳۲	قورئان و زانست
۳۶	رەسەنایەتیی قورئان
۴۲	وئدیھینانى گەردوون
۴۸	گەردوونناسى
۴۹	بۇژ و مانگ

- ۵۰ ..... نهستیرهو هه ساره كان
- ۵۱ ..... خولگه كان
- ۵۳ ..... شهوو پوژ.
- ۵۵ ..... خانی سرهوتتی خور.
- ۵۶ ..... فراوانبونی گهردوون
- ۵۷ ..... داگیرکردنی بوشایی گهردوون
- ۵۸ ..... زهویناسی
- ۵۹ ..... سوپی ناو
- ۶۲ ..... چیاكان
- ۶۴ ..... زیندهومرزانی
- ۶۶ ..... رووهکناسی
- ۶۷ ..... کارنه ندامزانی
- ۶۹ ..... کورپه لهزانی
- ۷۲ ..... بیتین
- ۷۵ ..... چاندن (جیگیر بوون)

۷۷	.....	كۆرپەلە
۸۱	.....	كتىبى پىرۇز و قورئان و زانست
۸۱	.....	ومدېھىنان
۸۵	.....	تەمەنى زموى
۸۶	.....	لافاوئكە
۸۸	.....	فېرعەون
۹۴	.....	ناومرۇك

